

Uitgave Oudheidkamer Tiel en Omstreken

De Nieuwe **Kroniek**

achtste jaargang, nummer 2, mei 2017

Special Tweede Wereldoorlog

- Nieuw licht op de bevrijding van Tiel in mei 1945
- Een Duitse tragedie in Kerk-Avezaath
- Tielse kinderuitzending naar Zweden in 1945
- Mobilisatie 1939

Inhoudsopgave

Van het bestuur	3
Nieuw licht op de bevrijding van Tiel in mei 1945	4
Een Duitse tragedie in Kerk-Avezaath	20
Tielse kinderuitzending naar Zweden in 1945	25
Mobilisatie 1939	39
Mijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog	45

VERENIGING OUDHEIDKAMER TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken, www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Bert Leenders, Pierre van der Schaaf,
Peter Schipper en Wim Veerman.
Contact: E: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl
Realisatie: emjee | grafische vormgeving, Varik

Foto omslag: De heer H.W. Donkersloot zit op het voormalige terras tussen het in puin geschoten Hotel Corbelijn aan de Markt (Collectie: RAR)

Het bestuur in de nieuwe samenstelling. Op de foto ontbreekt Wolter Aalders (Bert Leenders)

Van het bestuur

8 april van dit jaar was om meer dan een reden historisch: Op die dag werden de mooiste vondsten getoond van de zeer recente opgravingen die op het industriegebied Medel 2 zijn gevonden uit de Nieuwe tijd. Historisch ook omdat BATO weer actief kon graven als hulp voor de professionele archeologen. (<http://bato.oudheidkamer-tiel.nl/medel2.php>) Zoals bekend is door recente wetwijzigingen het opgraven door niet-professionelen verboden waardoor de kosten van onderzoek sterk zijn gestegen. Het industriegebied Medel en de gemeente Tiel hebben voor dit onderzoek gekozen voor het inschakelen van amateurs mede om die kosten te beperken.

Laten we hopen dat dit navolging krijgt.

Wanneer u dit leest is het bestuur in samenstelling gewijzigd. Angelika Niemantsverdriet en Menko Menalda traden volgens rooster af en de Algemene Ledenvergadering heeft op 11 april j.l. Martin J. van der Mark tot voorzitter; Emile Smit tot secretaris, Hans Oosterman tot penningmeester en Paul van der Ven tot lid van het bestuur en tevens tot vice- voorzitter benoemd.

Zij gaan samen met de zittende bestuurders Wolter Aalders en Toine Bäcker de vereniging met frisse ideeën de komende jaren leiden.

De ALV stelde ook een werkplan vast om de vereniging wat te verjongen door scholen te betrekken bij de vereniging.

Ondanks het feit dat de rente het afgelopen jaar tot een dieptepunt daalde (0,3%) kon de jaarrekening 2016 met een duidelijk positief resultaat worden afgesloten dankzij de voorzichtige beleggingen in aandelen en obligaties.

De jaarrekening 2016 en het jaarverslag 2016 van de vereniging zijn op onze website te vinden onder <http://www.oudheidkamer-tiel.nl/anbi.php>.

Tijdens de nieuwjaarsbijeenkomst ontving Annemarie Daalderop de erepenning van de vereniging voor haar jarenlange inzet op vele gebieden ook buiten haar 'portefeuille'.

Dit jaar zullen we weer een ergoedprijs uitloven. Nadere mededelingen volgen zodra dat opportuun is!

Annemarie Daalderop ontving de erepenning van de vereniging voor haar jarenlange inzet (Bert Leenders)

Nieuw licht op de bevrijding van Tiel in mei 1945

Door Jan Rijnders

De inzet vanaf de 'overkant' door de geallieerden bij de bevrijding van Tiel en de terreur van de Duitsers vanuit de stad naar diezelfde 'overkant' is vaak onderbelicht gebleven. Nieuw onderzoek bracht tot nu toe onbekende feiten uit de aanloop tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in Tiel aan het licht. Niet de Belgische brigade Piron, maar vertegenwoordigers van het Nederlandse Regiment Stoottroepen uit Wamel waren de eerste geallieerden die voet op Tielse bodem zetten.

Medio 2015 speurde ik in de archieven van het Regiment Stoottroepen naar aanwijzingen over het verzet in Tiel tijdens de Tweede Wereldoorlog. De documenten van de Stoottroepen geven soms verrassende stukjes informatie over Tiel prijs in de periode eind september 1944 en de bevrijding in mei 1945. De eerste commandant van de Stoottroepen in Dreumel, oud KP-verzetsman Ben Arts (1912), beter bekend onder zijn schuilnaam 'Hein de Leeuw', heeft veel over de strijd in

het Land van Maas en Waal en de Duitse aanvallen vanuit Tiel en de Betuwe gedocumenteerd. Dit heeft als prettig gevolg dat sommige gebeurtenissen uit die tijd tamelijk nauwkeurig kunnen worden gereconstrueerd. Arts, die voordien werkzaam was als ambtenaar ter Secretarie/Gemeenteontvanger in de gemeente Ravenstein, is een sterke persoonlijkheid en bezit bovendien prima organisatorische eigenschappen. Verder heeft hij een duidelijke visie en dat is geen slechte ei-

---

Luchtfoto Tiel 1945 (Collectie: RAR)

genschap in de chaotische dagen na september 1944. Zijn opvolger, luitenant Wim de Leeuw (1919), heeft in zijn dagelijkse gevechtsrapporten eveneens veel vastgelegd over Duitse acties vanuit Tiel in de omgeving van Dreumel.

Ben Arts blijkt in zijn latere rol als inlichtingenofficier bij de Stoottroepen niet alleen over het Land van Maas en Waal te hebben gerapporteerd, maar ook over tot nu toe onbekende details tijdens de laatste oorlogsdagen in Tiel. Van het Duitse bataljon dat zich vanaf eind september 1944 tot en met half januari 1945 in Tiel en omgeving bevindt, zijn in veel gevallen op het niveau van officieren en manschappen de personalia bekend geworden. Soms is ook gedocumenteerd bij welke actie men in het Land van Maas en Waal is betrokken.

Deze informatie, aangevuld met andere bronnen, geeft een fascinerende kijk op het Waalfront, zoals bijvoorbeeld opmerkelijke

crossings die plaats vonden vanuit Tiel en omgeving naar het Land van Maas en Waal. Over de bevrijding en capitulatie van de Duitsers in Tiel op 5 en 6 mei 1945 is tot nu toe nauwelijks iets bekend, maar gelukkig heeft de luitenant Arts hierover in mei 1945 een en ander opgetekend (hoewel op de keeper beschouwd niet over bevrijding kan worden gesproken omdat de bevolking was geëvacueerd).

Tiel 20 september 1944, het Waalfront

Direct na de geallieerde landingen bij Arnhem op 17 september 1944 en de doorstoot van de geallieerden naar de Waal in de dagen erna, vormt de rivier een natuurlijke frontlijn tussen de Duitse en geallieerde linies. Deze periode begint omstreeks 20 september 1944 en duurt tot en met de bevrijding. Het front langs de Waal begint ruwweg bij fort St. Andries (Heerewaarden) en eindigt bij Boven-Leeuwen. Op de zuidelijke oever, in het Land van Maas en Waal, bevinden zich in eerste instantie Britse eenheden, die enige tijd later geruisloos door Canadese troepen worden vervangen. Het gebied is eigenlijk niemandsland, dat overdag meestal werkterrein is van de Brits/Canadese eenheden en vrijwilligers uit het lokale verzet. 's Avonds en 's nachts steken de Duitse troepen de Waal over en voeren bijna dagelijks commandoachtige acties uit op de posten van de geallieerden. Naast deze aanvallen wordt doelbewust de bevolking geterroriseerd, door burgers gevangen te nemen en mee te voeren naar de Betuwe, hun vee te doden en huizen in brand te steken. De aanwezige geallieerde troepen, versterkt met de Prinses Irene Brigade, kunnen niet verhinderen dat deze

Eerste luitenant van de Stoottroepen Ben Arts (Collectie: auteur)

Eerste luitenant van de Stoottroepen Wim de Leeuw (Collectie: auteur)

Duitse commandoachtige raids geregeld succesvol verlopen. De brute moord op inwoners van Wamel, op 20 september 1944, bij de coupure in Tiel, vormt een prelude van wat de komende maanden nog zal volgen in het Land van Maas en Waal. De Prinses Irenebrigade wordt begin oktober vervangen door de in Eindhoven nieuw geformeerde Stoottroepen die tezamen met de Britten en later Canadezen de bewaking en beveiliging van het Waalfront zullen overnemen.

Aankomst Stoottroepen in Wamel en Leeuwen

Op 11 oktober 1944 schrijft Grad van Dreumel, inwoner van Wamel, in zijn dagboek dat vrijwilligers zijn aangekomen: *‘Vele inwoners kwamen weer terug. 75 vrijwilligers uit de omgeving Eindhoven komen in Wamel flinke kerels met haat tegen de moffen, goed geslapen’*. Wat hij beschrijft is de aankomst van de 1ste Compagnie Stoottroepen, bestaande uit 123 man onder leiding van compagniescommandant Dré de Kousemaker. De Stoottroepen zijn op 10 oktober ’s morgens met 9 voertuigen naar het Land van Maas en Waal vertrokken. Deze Eindhovense Compagnie wordt gehuisvest in respectievelijk een school in Boven-Leeuwen, een klooster te Wamel en op enige adressen in Beneden-Leeuwen. Bij gebrek aan militaire uniformen zijn allen in blauwe overalls met oranje armband gestoken. Dit fungeert als formeel uniform en herkenbaarheid als militair, om te voorkomen dat de Duitsers hen na gevangenneming ter plaatse, als ‘franc-tireurs’ zouden executeren. De 1ste Compagnie krijgt als taak zuiveringsacties langs de dijk uit te voeren en het voorkomen van Duitse

infiltraties via de Waal in het gebied gelegen tussen het Veerhuis te Wamel en Boven-Leeuwen. De lengte van de dijk bedraagt hier ongeveer 10 kilometer; een behoorlijke klus voor deze kleine eenheid.

De oprichting van de 7^e Compagnie Stoottroepen te Dreumel

Kort nadat Britse troepen in september 1944 het Land van Maas en Waal zijn binngetrokken, bieden lokale verzetsgroepen uit diverse dorpen, meestal afkomstig uit de geleerden van de KP (Knokploegen) en RVV (Raad voor Verzet) actieve steun aan de Britten, door als gids op te treden, of op andere wijze hulp te bieden. In Dreumel wordt deze vorm van ondersteuning door de Britse commandant ter plaatse dankbaar geaccepteerd. Het stuk dijk, met een lengte van ongeveer 11 kilometer tussen Fort St. Andries en Wamel, wordt beveiligd door de Britten, ondersteund door manschappen van de lokale KP. De samenwerking was zelfs zo goed dat de KP in hetzelfde gebouw als de Britten is gelegerd en men gezamenlijk posten bezet. Nadat op 10 oktober 1944 in Beneden-Leeuwen en Wamel de manschappen van de 1ste Compagnie zijn neergestreken, moest tussen Dreumel en Wamel het patrouillegebied worden verdeeld. De scheidslijn ligt bij het Café Restaurant Het Veerhuis te Wamel, recht tegenover de Tielse Veerstoep.

Uit het dagrapport van 22 oktober 1944 van de zichzelf tot commandant benoemde Arts komt naar voren dat de verhoudingen tussen de KP Dreumel en de 1ste Compagnie uit Wamel niet echt optimaal zijn. Er bestaan duidelijk wrijvingen, die te maken hebben met competenties, plat gezegd: “Wie is de

baas?" Verder doen zich soms operationele miskleunen voor die veel ernstiger zijn. De KP Dreumel zou Duitse patrouilles, die de Waal waren overgestoken via Dreumel, tot Wamel hebben laten doordringen, terwijl de KP Dreumel het tegenovergestelde beweert: de Duitsers zouden juist via Wamel in Dreumel zijn geïnfiltreerd. Duidelijke aanloopproblemen van eenheden die in wezen nog bestaan uit bewapende burgers. Om de verhoudingen met de 1ste Compagnie te verbeteren en operationele afspraken te kunnen maken gaat Arts een aantal dagen later een gesprek aan met de plaatsvervangend compagniescommandant en dit overleg heeft een duidelijk positief gevolg voor respectievelijk de onderlinge betrekkingen en een meer geoliede coördinatie tussen beide compagnieën. Medio november 1944 wordt Ben Arts opgevolgd door Wim de Leeuw, die tot de nieuwe commandant van de 7^e Compagnie was benoemd.

De consequenties voor Tiel na de luchtlandingen bij Arnhem

Na de luchtlandingen bij Arnhem en de snelle opmars van de geallieerden naar het noorden reageert het Duitse opperbevel snel. Op 22/23 september 1944 wordt de helft van een infanteriebataljon vanuit Fort de Beer nabij Hoek van Holland naar Tiel verplaatst. Deze Duitse eenheid, 'Festungs MG Bataillon 29', maakt deel uit van de Wehrmacht en is voor een deel samengesteld uit bij elkaar geveegde resten van verslagen en gedecimeerde eenheden van 'Heeresgruppe Mitte' uit Rusland. De eenheid wordt aangevuld met andere troepen, die de 'Westfeldzug', de 'Polenfeldzug' of de 'Ruslandfeldzug' had-

den meegemaakt. Er zijn zelfs manschappen bij, die reeds tijdens de inval in Nederland op 10 mei 1940 hadden gevochten. Ongeveer de helft van de eenheid heeft geen of weinig frontervaring. Het fort maakt deel uit van de Atlantik Wall en wordt door de Duitsers 'Festung de Beer' genoemd. Het bestaat in 1944 uit een groot aantal bunkers, loopgraven, versterkte onderkomens, luchtafweer enz. en is gelegen in natuurgebied De Beer. Het moet een eventuele invasie vanaf zee voorkomen en de ingang van de Nieuwe Waterweg richting Rotterdam beschermen. Intussen bestaat Fort de Beer niet meer. De laatste resten van dit deel van de Atlantik Wall zijn een aantal jaren geleden opgeblazen om plaats te maken voor nieuwe havenfaciliteiten in het Europoortgebied. Voor de manschappen moet het verblijf op het fort, ver weg van de keiharde strijd op de Russische steppen, een soort militair 'biovakantieoord' zijn geweest; uitstekend beschermd door bijna ondoordringbare, dikke, betonnen muren en eindeloze loopgraven. Aan dit tamelijk luxe en veilige verblijf komt echter na de luchtlandingen bij Arnhem een abrupt einde voor hen die overgeplaatst worden naar Tiel.

Officieren van het Festungs MG Bataillon in Tiel

Voordat de manschappen van Festungs MG Bataillon 29 naar Tiel worden verplaatst, bezoekt Rusland veteraan Hauptmann (kapitein) Martin Richter de stad na 20/21 september 1944 om kwartier te maken voor zijn eenheid. Hij logeert dan met een kersverse vriendin enige dagen in Hotel Corbelijn. Omdat hij tot Ortskommandant van Tiel is benoemd kiest hij de woning van de burge-

meester op Konijnenwal 25 als chique huisvesting van zijn Ortskommandantur. In de juist buiten het stadscentrum gelegen Julianaschool, aan de Grootbrugsegrintweg, worden de bataljonsstaf en diverse ondersteunende diensten ondergebracht, zoals de administratie, fietsherstelwerkplaats en hoefsmid. Het gebouw dient bovendien als provisorische gevangenis en verhoorcentrum. De manschappen worden verdeeld over de overgebleven ruimten in de school en de rest wordt bij particulieren ingekwartierd. Plaatsvervanger van Richter is zijn vriend en oud strijdmakker uit Rusland, Oberleutnant Ulrich Imsiepen. Ze kennen elkaar al jaren en tussen hen bestaat een bijzondere band. In Rusland heeft Richter namelijk eens het leven van Imsiepen gered door een hevig bloeddende halswond te stelpen met behulp van

een kraag van klei en modder die hij rond zijn nek had aanbracht. Evenals Richter is Imsiepen een absolute fanaat. Dat blijkt ook uit zijn beoordeling van april 1943 waarin hij als 'eerlijke Nazi' wordt omschreven en ondanks zijn jonge leeftijd al tal van Duitse militaire onderscheidingen heeft ontvangen. Imsiepen was drager van het 'Eisernes Kreuz 1 en 2', 'Verw. Abzeig Schw', 'Inf.Sturmabz. in Silber' en de 'Ostmedaille' en dat alles opgedaan in Rusland. Commandant van het verkenningspeloton en de bataljonsreserve is Leutnant Herbert Schmitz Porten, eveneens een Ruslandveteraan. Schmitz wordt door Hauptmann Richter met zijn bataljonsreserve en verkenningseenheid enige kilometers ten noorden van Tiel, in de oude lagere school van het dorp Zoelen gehuisvest.

Voormalige burgemeesterswoning aan de Konijnenwal 25, waar Hauptmann Richter zijn persoonlijk hoofdkwartier vestigde. Daarvoor woning van Joodse huidenhandelaar Gersons. (Collectie: auteur)

De Kriegsmarine in Tiel/Frontlijn

Naast de Wehrmacht bevindt zich in Tiel ook een groep van de Kriegsmarine, het 'Fährflottille Waal', onder commando van de toen 29-jarige 'Oberbootsmann' Otto Volkmann. Deze beschikt over een aantal kleine schepen alsmede het pontveer en treedt facilitair op voor de Wehrmacht, als troepen naar de andere oever moeten worden overgezet. In voorkomende gevallen nemen de marinemensen ook deel aan gevechtsacties in het Land van Maas en Waal. De opdracht van Richter is de frontlijn langs de Waal, globaal tussen de dorpen Varik en Echteld te beveiligen; een afstand van ongeveer 15 kilometer. Verder is zijn opdracht het uitvoeren van offensieve verkenningen in vijandelijk gebied (het Land van Maas en Waal) en ten slotte het voorkomen van verkeer over de rivier in beide richtingen. Zijn manschappen krijgen het bevel posten in te richten. In de praktijk worden deze posten 'Bunkern' genaamd, in het dijklichaam gegraven. Soms aan de voet van de dijk – en dat kan zolang het water niet stijgt – maar het verzwakt uiteraard

in aanzienlijke mate de functie van de dijk als waterkering tijdens hoog water. De Duitsers wordt door Rijkswaterstaat aan het verstand gebracht dat ze dit beter niet kunnen doen als ze, tijdens hoog water, nog droge voeten willen houden áchter de dijk. De opstellingen worden snel weer dichtgegooid als het water in het najaar van 1944 begint te stijgen. Het personeel van de posten wordt geleverd in gevorderde boerderijen. Soms zijn de bewoners nog aanwezig, in andere gevallen wordt hen simpelweg aangezegd te vertrekken. Om maximaal effect van de beschikbare wapens te krijgen, worden de zware mitrailleurs en 81 mm mortieren waarover Richter beschikt, op strategische punten tussen de posten gepositioneerd. In deze setting is het bataljon gereed voor actie. Richter laat er geen gras over groeien en zendt al op 23 september 1944, de dag dat zijn troepen in Tiel arriveren, een patrouille naar de zuidelijke oever. Een week later, op 30 september 1944, maakt de bevolking van Wamel kennis met de Rusland variant van het omgaan met burgers door het Festungs MG

*Hauptmann
Martin Richter in 2002
(Collectie: auteur)*

*Oberleutnant
Ulrich Imsiepen in 1939
(Collectie: auteur)*

*Oberbootsmann
Otto Volkmann in 1938
(Collectie: auteur)*

Batallion. Op die dag neemt een patrouille van Richter zes boeren uit Wamel gevangen, die in de uiterwaarden aan het melken waren, waarvan er twee, Melis en Van Oort, nooit meer zijn terug gezien.

Enige kengetallen over Festungs MG Bataillon 29

In sommige publicaties wordt de indruk gewekt dat de Duitsers in Tiel en omgeving slechts 'oude mannen en jongens' zouden hebben ingezet. Niets is minder waar. De gemiddelde leeftijd van de militairen van de (4de Compagnie) Festungs MG Bataillon bedraagt in oktober 1944 ongeveer 27 jaar. De jongsten zijn 18 jaar oud, onder aantekening dat sommigen van hen in Rusland hebben gevochten en de oudste is 38 jaar. Ongeveer de helft van het MG Batallion bestaat uit zeer ervaren troepen, die soms op meerdere fronten hebben gevochten (Nederland, Polen, Frankrijk, Rusland). De andere helft heeft geen of slechts beperkte frontervaring. De officieren, jong en fanatiek, hebben zeer uitgebreide gevechtservaring opgedaan in Rusland. Dit verklaart mogelijk hun draconisch optreden in de Betuwe en het Land van Maas en Waal.

Duitse patrouilles vanuit Tiel in het Land van Maas en Waal

Richter zendt bijna dagelijks patrouilles uit in de richting van het Land van Maas en Waal. Oberleutnant Imsiepen of Schmitz Porten zijn dan geregeld patrouillecommandant. Bij een van deze tochten, omstreeks 1 oktober 1944, maken Imsiepen en zijn ploeg een Engels pantservoertuig buit dat via het pontveer triomfantelijk naar Tiel wordt gevoerd. Voor de Tielse bevolking heeft Imsiepen dan

nog een 'sick joke' in petto, door met het voertuig langzaam door de stad te rijden tot dat zich een aanzienlijke hoeveelheid mensen rond het voertuig heeft verzameld, die denken dat ze bevrijd zijn. Vervolgens steekt Imsiepen zijn hoofd uit het luik, zet zijn helm op en roept: 'Haha wir sind es!' Uiteraard tot lichte teleurstelling van de aanwezigen...

Bij een volgende strooptocht maakt Imsiepen twee Britse motoren buit, die dankbaar door Richter en hem worden gebruikt voor inspectietochten langs het front. De benodigde brandstof sjachert Richter met directeur Prummel van de toenmalige Cellulosefabriek in Tiel (Interview Richter in 2002). De meest uitgebreide actie tegen de burgerbevolking in het Land van Maas en Waal vindt plaats in de nacht van 6 op 7 oktober 1944. Die nacht worden, vermoedelijk onder leiding van Imsiepen, 43 boerderijen en woningen in en om Beneden-Leeuwen in brand gestoken. Deze actie is tevoren door het Tielse verzet bij de geallieerden in Nijmegen aangekondigd. Tegenmaatregelen worden echter niet genomen, met als gevolg dit dramatische resultaat. Overigens past Richter dit type terreur tegen de burgerbevolking niet uitsluitend op de zuidelijke oever van de Waal toe. Ook in de omgeving van Tiel worden dezelfde methodieken toegepast. In de nacht van 15 op 16 oktober 1944 wordt door de eenheid van Richter in de buurtschap Passewaaij een aantal woningen in brand gestoken, terwijl sommige bewoners zich nog in de huizen bevinden. Aanleiding is een Duitse militair die door de bewoners in het water zou zijn geduwd. Later blijkt dat de man stomdronken is geweest en de bewoners niets met het voorval van doen hebben gehad.

Inlichtingenpositie van het verzet in Tiel

Het Tielse verzet beschikt vanaf september tot begin november 1944 over uitstekende inlichtingenbronnen met betrekking tot de Duitse troepen, namelijk Richter, Imsiepen en Volkmann van de Kriegsmarine!

In de gevorderde woning in het Fabriekslaantje 2b van de familie Verhoeks, die direct achter de Julianaschool aan de Grotebrugse Grindweg is gelegen, is beneden het eerder genoemde Kriegsmarinedetachement ingekwartierd. Op de bovenste etage woont de familie Verhoeks die voor het verzet werkt. De familie weet het vertrouwen van de Duitsers te winnen. *‘Koffie en ruime hoeveelheden jenever deden in dit verband uitste-*

kend werk’ schrijft de Tielse verzetsman Eef Grisel na de oorlog. Besprekingen tussen Richter, Imsiepen en Volkmann, vinden soms in aanwezigheid van de familie Verhoeks plaats. Maar in andere gevallen worden gegevens van stafkaarten en documenten overgeschreven als de Duitsers de woning hebben verlaten of gezellig boven in de woonkamer bij de familie aan een goed glas jenever zitten te nippen. Vervolgens gaat deze informatie onmiddellijk naar een aantal verzetsmensen dat bij de Provinciale Gelderse Electriciteits Maatschappij (PGEM) werkt. De PGEM beschikt over een goed functionerend intern bedrijfstelefoonsysteem dat niet door de Duitsers is ontdekt en directe contacten

Hoofdingang van de inmiddels afgebroken Chr. Julianaschool, later Prins Willem Alexanderschool, aan de Grotebrugsegrintweg in 2002 (Foto: RAR/Collectie: Bouwhuis)

mogelijk maakt tussen het Tielse PGEM-kantoor en de centrale in het bevrijde Nijmegen. Door deze telefoonlijn kan vitale informatie razendsnel aan de geallieerden worden doorgegeven. Achteraf is overigens nooit helemaal duidelijk geworden waarom de Britten op 6/7 oktober 1944 geen tegenaanval hebben ondernomen. Mogelijk speelt de geringe bezetting ter plaatse een rol. In een na-oorlogs rapport wordt de telefonist in de centrale te Nijmegen als schuldige aangewezen omdat hij niet adequaat zou hebben gehandeld (ongetwijfeld betrof het de laagste in rang...). Voortaan zou ook een officier in de ruimte aanwezig moeten zijn om de juiste

urgentie aan een bericht toe te kunnen kennen en de inhoud te adresseren.

Hoewel het Tielse verzet tevoren de coördinaten van de woning waarin de Kriegsmarine is gelegerd aan de geallieerden heeft opgegeven, met de afspraak deze qua mortier- en artillerievuur te ontzien, stopt deze inlichtingenbron abrupt toen de woning op 3 november 1944 vol werd getroffen door een granaat, afgevuurd vanaf de zuidelijke oever. Voor de geallieerden en het verzet is het een tegenslag, voor het gezin had het dramatische gevolgen. Mevrouw Verhoeks wordt bij de aanval dodelijk getroffen.

De frontlijn op 21 november 1944

Crossings door vluchtelingen vanuit Tiel

Deze crossings vormen ook een complicerende factor voor de bewakingstaak van de Stoottroepen omdat ze vaak voor het dilemma moeten hebben gestaan of een boot, die naderde vanaf de Tielse oever, vriend of vijand was. In een split second moet door de bemanning van een post worden besloten of het vuur moet worden geopend of juist niet. Heelheids overkomen als vluchteling is dus niet gegarandeerd! De posten ontdekken ze ook niet altijd. Op 2 november 1944 tegen 19.00 uur worden twee jongens, Jacobus Samsson en Arnoldus Romijn uit de omgeving van Leiden, die juist tevoren zijn gecroost, door de Stoottroepen in Dreumel aangetroffen. Ze verklaren een kleine week tevoren uit Leiden naar Drumpt bij Tiel te zijn vertrokken en daar een gunstige gelegenheid hebben afgewacht om de Waal over te zwemmen.

Het inmiddels afgebroken woonhuis aan het Fabriekslaantje 2b in 2002, waar de familie Verhoeks woonde en waar de Duitse bataljonsstaf was gevestigd (Collectie: auteur)

Op 2 november zijn ze, zeer vroeg in de avond, erin geslaagd heimelijk langs de Duitse posten te komen, terwijl ze, na het overzwemmen van de Waal, kennelijk ook de opstellingen van de Stoottroepen en Britten langs de dijk ongezien hebben weten te passeren. De jongens hadden hun tocht goed voorbereid en kunnen veel inlichtingen verstrekken over Duitse opstellingen langs de route. De plaats van Duitse artillerieopstellingen ten noorden van Tiel weten ze zo nauwkeurig te beschrijven, dat de Britse artilleristen op basis van deze informatie onmiddellijk artillerievuur op de beschreven positie legden, even ten zuiden van het dorp Zoelen.

Crossings door het verzet uit Tiel

Op 20 november 1944 steken drie verzetsmensen afkomstig uit Tiel en omgeving, de heren Akkermans, Papo en Grisel de Waal over via Varik, roeiend naar de overzijde en gaan aan land bij steenfabriek 'Bato' s erf' in Heerewaarden. Doel van hun tocht is overleg met de Nederlandse commandokapitein Bestebreurtje en zijn Engelse collega Vickery. Na hun aankomst worden de verzetsmensen echter niet opgemerkt door de gemengd Canadees-Nederlandse posten, terwijl ze reeds een behoorlijk stuk over een weg richting Dreumel hebben gelopen. Toen er geen reactie kwam, bedachten ze een nogal curieuze methode om aandacht van de posten te trekken. Op de dijk in Dreumel nabij een geallieerde post steken ze sigaretten aan. Uiteindelijk worden ze door de Stoottroepen ontdekt. Echter hun Canadese collega's laten het groepje ongehinderd passeren zonder hen aan te spreken. Ook tussenliggende posten laten de groep passeren. Uiteindelijk

worden ze pas aangehouden bij de veel verder gelegen 'Post Custers' die hen de volgende ochtend naar de centrale commandopost brengt. Dezelfde nacht, enige uren later, melden zich opnieuw crossers die eveneens via Varik de Waal zijn overgestoken. Het betreft acht verzetsmensen uit Tiel, waaronder twee vrouwen, die zich meldden bij 'Post Custers'. De doelstelling van de overtocht wordt later door Ben Arts uitgelegd als een poging van het Tielse verzet om de aanhoudende geallieerde artilleriebeschietingen op de stad te laten verminderen, omdat de burgerbevolking in de dichte bebouwing onevenredig hard wordt getroffen.

Crossing met een narrow escape

Crossings blijken ook heel anders te kunnen verlopen. Maanden later, op 18 januari 1945 omstreeks 04.00 uur, steken zes personen, twee gezinnen met kinderen, in een zeilboot via de plaats Heesselt, de Waal over naar Dreumel. Tijdens de overtocht worden ze niet door de Duitsers ontdekt en varen aanvallig ongezien naar de zuidelijke oever, totdat ze door de gemengd Canadees-Nederlandse 'Post 9' worden gespot. Dan breekt voor de crossers de hel los. Ze worden hevig beschoten met lichte mitrailleurs, geweren en pistoolmitrailleurs. Het vuur is gelukkig niet al te nauwkeurig want niemand wordt getroffen. Nabij een inham bij Dreumel slagen ze erin aan land te gaan en denken daar een veilig heenkomen te kunnen zoeken. Het zit de groep niet mee; een van de vluchtelingen raakt kort na de landing een struikeldraad met lichtsein die de omgeving hel verlicht. De Canadezen aarzelen geen moment en leggen onmiddellijk mortiervuur op de omgeving.

Om het karwei af te maken werpt een *'nevenstaande Hollandsche Post eenige handgranten'*. Dan is het stil. In de ochtendschemering, 's morgens tegen een uur of acht, gaat een Canadese patrouille op onderzoek uit. Ze vinden de twee gezinnen. Ongedeerd!

Geallieerde crossings voor inlichtingendoelinden naar Tiel en omgeving

De geallieerden zenden met enige regelmaat verkenningspatrouilles uit naar de noordelijke oever om de gevechtskracht van Duitse opstellingen in Tiel en omgeving te verkennen. Bovendien sturen de geallieerde inlichtingendiensten inlichtingenofficieren en agenten via crossings naar bezet gebied.

Verzetsmensen die richting zuid crossen, worden na te zijn gescreend, soms verzocht als agent in dienst van de Britse Inlichtingendienst terug te keren naar bezet gebied. De aspirant agent ontvangt een korte opleiding, onder andere om speciale zendapparatuur te kunnen bedienen en wordt vervolgens op een gunstig moment de Waal overgezet om aan zijn missie te gaan beginnen. Van tenminste een missie is bekend dat hij niet goed afloopt, omdat de agenten waarschijnlijk in Duitse handen zijn gevallen en vervolgens spoorloos zijn verdwenen.

Players in Tiel

Uit overlevering (Bron: tandarts Dick Buisman in 2002) circuleert in Tiel een verhaal over geallieerde verkenningen. Britse en Canadese patrouilles die de Waal oversteken vanuit Wamel of Dreumel zouden af en toe bij bewoners in Tiel hebben aangeklopt om inlichtingen in te winnen. Als beloning ontvangen

ze een aantal niet te versmaden 'Players' sigaretten uit de onuitputtelijke geallieerde voorraden. Soms krijgen de Duitsers lucht van de patrouilles met het aantrekkelijke inlichtingenbeloningssysteem van de Britten en Canadezen. De dagen daarna zouden Duitse militairen willekeurig burgers op de aanwezigheid van 'vijandelijke sigaretten' hebben gecontroleerd. 'Feind'-sigaretten worden uiteraard onmiddellijk in beslag genomen en de bezitter wordt ondervraagd over de herkomst ervan.

De periode tot de bevrijding in mei 1945

De laatste manschappen van het Festungs MG Bataillon 29 worden begin januari 1945 uit Tiel teruggetrokken richting Oostfront. Het is niet precies bekend door welke eenheid het MG Bataillon wordt vervangen. Begin 1945 worden in elk geval Nederlandse SS'ers langs de noordelijke Waaloever ingezet, die eveneens fanatiek offensieve acties in het Land van Maas en Waal uitvoeren. Hauptmann Richter is reeds medio november 1944 naar een verzamelplaats in Leerdam 'abkommandiert'. Samen met zijn Tielse vriendin Annie is hij naar Leerdam gefietst en vandaar opnieuw naar het Oostfront vertrokken. Luitenant Imsiepen rijdt eind november 1944 op zijn buitgemaakte Britse motor, vanwege enig overmatig drankgebruik tegen een boom bij Ede. Hij beland in een Lazarett nabij Osnabrück, waar hij in mei 1945 door Britse troepen krijgsgevangen wordt gemaakt. Naderhand vertelde Imsiepen aan zijn vrouw Helga dat hij bij een 'Tieffliegerangriff' gewond was geraakt (Interview met Helga Imsiepen 2002).

Aan de overkant verbeterde tussen eind 1944 en de bevrijding, de kleding, uitrusting, bewapening en geoefendheid van de Stoottroepen intussen gestaag. Door dit alles vindt een geweldige professionaliseringsslag plaats, die ook hard nodig is omdat de Duitsers, zelfs met een totale nederlaag in zicht, vanuit Tiel en de Betuwe hardnekkig blijven aanvallen in het Land van Maas en Waal. Over en weer vinden tussen Duitse artilleriebatterijen ten noorden van de Waal en de geallieerde artilleristen nagenoeg dagelijks artillerieduels plaats. Door beschietingen van de Royal Artillery veranderde de binnenstad van Tiel snel in een ruïne. De burgerbevolking van Tiel is begin januari 1945 grotendeels naar Friesland verplaatst, zodat het aantal slachtoffers relatief beperkt blijft. Ten zuiden van de rivier is de situatie echter anders. Dreumel, Wamel en Boven- en Beneden-Leeuwen zijn niet of slechts ten dele geëvacueerd. Daardoor vallen door de Duitse artilleriebeschietingen onder de burgerbevolking relatief veel doden en gewonden. De schade aan woningen, bedrijven en gebouwen was enorm. Tot begin mei 1945 blijven bijna dagelijks gevechten plaatsvinden. De Duitsers proberen onophoudelijk in het gebied tussen Leeuwen en Heerewaarden te infiltreren, posten te overvallen, krijgsgevangenen te maken etc. In de gevechtsrapporten van de 7e Compagnie in Dreumel wordt een aantal malen gerefereerd aan ‘spionage’, die in het Land van Maas en Waal nog steeds door foute burgers zou worden uitgevoerd. ‘Onbekenden’ in geallieerd uniform worden waargenomen, die stellingen van de Stoottroepen en de geallieerden verkennen. In één geval proberen de Stoottroepen een verdachte aan te houden,

maar die trekt een pistool en weet te ontkomen. Dat de Duitsers tot het laatst toe offensieve acties uitvoeren, blijkt uit het feit dat ze nog een week voor de bevrijding twee Stoottroepers in Wamel krijgsgevangen weten te maken en hen over de rivier naar Tiel brengen! De oorlog loopt nu op zijn eind en de laatste Duitse granaat werd 3 mei 1945 (!) op Wamel afgevuurd.

Overigens hebben de Duitsers niet uitsluitend patent op het maken van krijgsgevangenen ‘aan de overkant’.

De Britten doen hetzelfde in de Betuwe. In het voorjaar van 1945 slaagt een patrouille er in om een ordonnans van de laatste (of voorlaatste) Tielse Ortskommandant, Merz, krijgsgevangen te maken en hem over de Waal te brengen.

Welke geallieerde eenheid bereikte in mei 1945 als eerste Tiel?

Volgens de officiële geschiedschrijving trekt de Belgische Brigade Piron op 8 mei 1945 als eerste geallieerde eenheid de stad binnen, maar een tamelijk recent ontdekt inlichtingendocument toont aan dat een detachement Stoottroepen reeds een aantal dagen eerder het nagenoeg verlaten Tiel bereikte.

Tiel, 5 mei 1945

Op 5 mei 1945 vaart een schipper met een aantal burgers vanuit Tiel over de Waal naar Wamel. Vanaf de veerstoep neemt deze schipper, waarvan alleen bekend is dat hij bij jamfabriek Maatschappij de Betuwe werkt, op de terugtocht naar Tiel een aantal Stoottroepers en burgers mee. Onder hen C. Kalkers, behorend tot het verzet te Wamel. In zijn functie als inlichtingsofficier bij de

Stoottroepen rapporteert luitenant Ben Arts de overtocht als volgt: *'...met eenige leden van de 4e Comp. S.B.N.S (Stoottroepen J.R.) van die gelegenheid gebruik gemaakt door in Tiel te gaan kijken.'*

De identiteit van deze S.B.N.S.-leden is helaas niet bekend. Vermoedelijk gaat het om een groep van 5 à 6 man. Arts vervolgt: *'... door eenige Duitschers, een Obergefreiter en een Gefreiter, werden aanwijzingen gegeven waar zij het beste konden landen. Zij landden in de zgn. vluchthaven te Tiel. Aldaar werden zij opgewacht door de Duitschers die hen de weg wezen tusschen de mijnen die daar vrij overvloedig schenen te zijn gebruikt. Desgevraagd verklaarde Kalkers dat hij namens het Roode Kruis eens kwam kijken of er in Tiel nog burgers waren die met wat voedsel konden worden geholpen. Hij vertelde hieromtrent een heel verhaal, hetwelk de Duitschers slikten.'*

De Obergefreiter vindt dat hij hierover niet zelf kan beslissen; of de groep hem maar wil volgen. Te voet worden ze dwars door de binnenstad geleid, waarbij Kalkers c.s. constateren dat die volledig is verwoest. Voor de spoorwegovergang Lingedijk, naast de toenmalige Veiling Septer, moet de groep halt houden.

Op de Lingedijk de facto capitulatie-besprekingen met Duitse officieren

Bij de spoorwegovergang verschijnt na enige tijd een personenauto met drie uitermate vriendelijke Duitse officieren, die vragen naar de reden van het bezoek. Kalkers ratelde intussen soepel zijn 'Roode Kruis'-verhaal af. Nadat de Duitsers het relaas op zich in hebben laten werken, vraagt een van de officie-

ren waarom ze eigenlijk gewapend zijn "als ze werkelijk voor het Roode Kruis kwamen". Kalkers antwoordde snedig: *"dat deze manschappen van de S.N.B.S. als geallieerde militairen nu eenmaal wapens bij zich droegen en zouden blijven dragen, want het Deutsche leger had gecapituleerd"*. Naar eigen zeggen weten de officieren dat niet. Volgens hen is slechts sprake van een wapenstilstand en zij geven de Obergefreiter opdracht iedereen die vanaf nu de Waal oversteekt 'ein zu sperren' (gevangen te nemen).

De Stoters zijn niet voor één gat gevangen en wagen nog een poging om de Duitsers in Tiel tot capitulatie te bewegen. Ze bieden aan om met vier man achter te blijven en stellen voor om een van de Duitse officieren met de rest van de groep mee te laten gaan naar de andere oever, dan kon hij zich ervan overtuigen dat de Duitsers in Nederland daadwerkelijk hebben gecapituleerd. *'Dit aanbod werd heel vriendelijk geweigerd. In de loop van het gesprek werd nog medegedeeld dat de twee jongens van de 4de Compagnie die vorige week waren krijgsgevangen gemaakt nog in leven waren en als krijgsgevangenen verbleven bij het Regiment van de hier gelegen Duitschers. Een hunner was zelf bij de patrouille geweest en gaf een beschrijving van de manschappen die volkomen klopte.'*

Tijdens de terugtocht naar de boot verklaart een van de Duitsers aan de Stoottroepers dat ze precies weten waar de stellingen van de Stoottroepen en geallieerden liggen. Verder kunnen ze op basis van geluiden onderscheid maken tussen stellingen van de Stoottroepen en een Belgische eenheid die in Wamel en Dreumel was neergestreken, want de Belgen maken meer kabaal!

Tiel, 6 mei 1945

Ondanks het Duitse dreigement iedereen 'ein zu sperren' die het nog zou wagen de Waal over te steken, is er toch een aantal Stoters, dat de volgende morgen, 6 mei omstreeks 09.30 uur, de overtocht naar Tiel maakt. In dit geval heeft luitenant Arts wel vastgelegd wie dit zijn geweest: de Tielenaren Johan Oostendorp, behorend tot 1st Coy, 1st Bat S.B.N.S en Wilh. van Est behorend tot de Bewakingstroepen. Ze worden vergezeld door A. v.d. Berg afkomstig van de Stoottroepen Staf Zuid. Zowel Oostendorp en Van Est behoren tot het Tielse verzet en zijn ter plaatse natuurlijk erg goed bekend. Volgens het rapport meren ze af bij de dijk, kaartcoördinaat 41867 (dit is bij Bellevue aan de Ophemertsedijk). Tijdens het afmeren worden ze opgevangen door Duitse militairen die hen willen toelaten, op voorwaarde dat de wapens in de boot blijven. Verder kunnen ze zich vrij in de stad bewegen. Dat doen ze en leggen vervolgens contact met het verzet. Enige geëvacueerde Tielenaren lukt het overigens eerder die dag met een speciaal door de Duitsers uitgegeven 'Ausweiss' korte tijd in de stad te verblijven. Op dat moment zijn de Duitse troepen dus nog steeds heer en meester. Luitenant Arts rapporteert dat het bestuur van de stad om 18.00 uur door het verzet is overgenomen en Tiel officieel bevrijd.

Tiel, 7 mei 1945

Op 7 mei 1945 'vorderen in Zoelen geëvacueerde leden van het Tielse 'Bureau Afvoer Burgerbevolking'(B.A.B.) in café De Hamsche Brug een aantal ruimten om er een tijdelijke kantooruimte in te richten. Vervolgens begeeft de staf van de BAB zich naar Tiel en neemt men

contact op met de plaatselijke commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. Er moet worden voorkomen dat burgers ongecontroleerd naar het grotendeels verwoeste Tiel zullen terugkeren, nog los van het gevaar van mijnen en andere explosieven. Als eerste vangt het B.A.B. aan met het inventariseren van de beschikbare woon- en winkelruimten in Tiel met het oog op de terugkeer van bewoners. Het B.A.B. begint eveneens met het opnemen en vastleggen van de enorme schade in de stad.

Tiel, 8 mei 1945, de Belgische Brigade Piron trekt Tiel binnen

De Heer Holst, onderwijzer te Tiel en lid van het B.A.B. noteert op 8 mei in zijn agenda:

'Prachtweer - 8 uur de eerste Tommies (Belgen-Canadezen) - de geheele dag invasie van Engelschen - gevangenneming Duitse Wehrmacht - naar Teisterbant'.

Nadat de Belgen, het betrof de Brigade 'Piron', op 8 mei Tiel zijn binnengetrokken starten ze met hun opdracht: het interneren en bewaken van de Duitse troepen en het innemen van hun wapens en uitrusting. Een klus die weken zou duren. De kersvers opgerichte Tielse Politieke Opsporingsdienst (POD) begint deze dag ook aan haar opdracht om collaborateurs op te sporen. De POD stond onder leiding van de brigadier Reijntjens van de Gemeentepolitie Tiel. Het eerste wapenfeit van de POD op de 8^e mei, was het aanhouden van personen die de stad waren binnengekomen zonder vereiste documenten, meest Tielenaren.

Ook werd die dag een Tielenaar aangehouden die van collaboratie werd verdacht en twee dames waarvan de beschuldiging luidde: *'...omgang met leden van de Landwacht en moffen.'*

Tiel, 9 mei 1945, NSB'ers opgepakt en gevangen gezet

Op vrijdag 11 mei 1945 schrijft Holst een brief aan een familielid waarin hij het overbrengen van NSB'ers naar Tiel beschrijft:

'Elke avond hebben wij hier in de Stationsstraat een gratis voorstelling. Woensdagavond (9 mei J.R.) werden hier aangevoerd een zestal N.S.B.'ers waaronder de Oud-burgemeester Beekman en De Haas uit Echteld. Deze moesten zich eerst op straat ontkleden en oud goed aantrekken, waarbij luxe als boorden, dassen, zakdoeken enz. verboden was. Dat ging onder allerlei spottende opmerkingen van het publiek. Agent De Haas sloegen zij de uniformpet van het hoofd. Daarna moesten zij voor de Belgen marcheren, waarbij zij slagen en stompen kregen als zij iets niet goed deden. Vervolgens moesten zij allerlei liederen zingen, als Oranje boven, enz. Dit duurde van half negen tot 10 uur. Toen ben ik maar weggegaan. Ze stonden nog bij de spoorwegovergang aan de Lingedijk aan de slootkant, met de rug naar het publiek.'

Tiel, 10 Mei 1945 NSB'ster kaalgeschoren

In zijn brief van 11 mei komt ook de Tielse NSB-ster Greet Fisscher aan bod. Ze is vanaf 1943 de voormalige secretaresse van diverse Tielse Ortskommandanten geweest. Naast haar baan als secretaresse fungeerde Fisscher bij de Wehrmacht ook als tolk tijdens het verhoor van gevangenen. Na de oorlog is ze wegens collaboratie veroordeeld en opgesloten in een strafkamp. Na haar vrijlating verhuist ze naar Den Haag, waar ze een baan krijgt bij de Octrooiraad.

'Gisteren hadden wij weer een andere vertooning. Fräulein Fischer was eerst geheel kaal geschoren, waarna zij een groot hakenkruis op het voorhoofd kreeg. Daarna moest zij met een glasscherf de oogen van Hitler uitsteken. Later werd papa Fischer er ook bij gehaald. Deze is ook hier opgesloten. Hij moest ook allerlei vertooningen met zijn dochter uithalen. Dit alles onder gelach en gejoel van het publiek. 't Gaat m.i. wel eens te ver.'

Tiel, 7 Juni 1945, taakoverdracht van de Brigade Piron aan het DNB

Op 7 juni 1945 verschijnt de 3^e Compagnie van het DNB (Dutch National Bataillon) in Tiel om uiteindelijk op 18 juni 1945 de taak van de Brigade Piron over te nemen. Het DNB, deel uitmakend van het 1st Canadian Army, is een Nederlandse eenheid afkomstig uit het oosten van de Achterhoek en Oude IJsselstreek, voornamelijk bestaande uit ex verzetsmensen. Het DNB heeft slechts kort bestaan: van 15 april 1945 tot 12 juli 1945, om daarna geruisloos op te gaan in het tweede Bataljon van het achtste Regiment Infanterie (II-8 RI).

De geschiedenis van de DNB is in die zin vergelijkbaar met de vorming van de Stoottroepen in september 1944, die ook bestonden uit voormalige verzetsmensen en aanvankelijk eveneens een blauwe overall als uniform droegen. Omdat in Tiel niet algemeen bekend is dat het DNB ruim een maand na de bevrijding een taak heeft gehad in het bewaken van Duitse krijgsgevangenen alsmede het verzamelen en vernietigen van uitrusting op het terrein van Veiling Septer, is

met deze korte beschrijving zeer bescheiden recht gedaan aan hun missie. Door zijn korte bestaan komt het DNB in de Nederlandse militaire geschiedschrijving nauwelijks voor. Het is met recht een ‘vergeten bataljon’.

Tot slot

De samenhang van de oorlogshistorie tussen Tiel en het Land van Maas en Waal, c.q. het ‘Waalfront’ is tot op heden wat onderbelicht gebleven. De Waal vormt kennelijk ook in de geschiedschrijving een barrière.

Het archief van het Regiment Stoottroepen heeft interessante gegevens over het Waalfront opgeleverd, zoals bijvoorbeeld de activiteiten van Duitse agenten in het Land van Maas en Waal. Ook de informatie over de vele variaties in crossings die vanuit Tiel en omgeving plaatsvonden was interessant. De pakkans was groot en aan Duitse zijde was in dat geval executie meer regel dan uitzondering. Veel slachtoffers verdwenen soms zonder een spoor achter te laten.

Actualiseren oorlogshistorie van de stad Tiel

Uit het document van luitenant Arts blijkt dat niet de Belgische Brigade Piron de eerste geallieerde eenheid was die in mei 1945 de stad Tiel bereikte, maar het hiervoor beschreven detachement van de 4de Compagnie Stoottroepen. Bijzonder is dat deze eenheid bovendien de facto capitulatiebesprekingen voerde met de Duitse bezetting in Tiel. Dit feit was tot nu toe onbekend. Hoewel het voorgaande slechts een kleine rimpeling vormt in de Nederlandse oorlogsgeschiedenis, is het toch belangrijk genoeg de oorlogshistorie van de stad Tiel op dit punt te actualiseren.

* Dit artikel is een bewerking van een eerder artikel, Jan Rijnders, ‘De overkant. De Stoottroepen in het Land van Maas en Waal en de Tielcase’, dat in september 2015 werd gepubliceerd in het magazine ‘Strijdend Nederland’, kwartaalorgaan van het Regiment Stoottroepen.

Geraadpleegde bronnen:

- Stoottroepenmuseum en bibliotheek te Assen
- Proces-verbaal Tiel-case 1968-1972. Landgericht München
- Regionaal Archief Rivierenland (RAR) Tiel
- Berlin Documentcentre NARA
- Persoonlijk archief Tielcase
- Diverse dagboeken uit Wamel, Leeuwen en Tiel
- Collectie Holst (RAR). Tiel
- Henk Krosenbrink, *Het vergeten bataljon. Het Dutch National Battalion en zijn mensen*. Zutphen, 1984
- Victor Laurentius, *De Betuwe in stelling. De ondergrondse 194-1945, de stellingoorlog en de evacuatie 1944-1945. Oseverenreeks nr. 65*. Kesteren, 2000
- G.J. van Ommeren, *Zoelen 1940-1945, een Betuws dorp in bange dagen*. Zoelen, z.j.
- *Vrijheid aan de andere oever. Waalcrossings 1944-1945*. Speciale uitgave van De Nieuwe Kroniek. Tiel. 2013
- Guy Weber, *De vergeten mannen van de Brigade Piron*. Z.p. 1982.
- Interview met Theo Roeffen te ‘s Hertogenbosch 2015
- Jos van Koolwijk (Stichting Tremele Dreumel)
- Interview Martin Richter 2002
- Interview Mw Schmitz Porten 2002
- Interview Mw Helga Imsiepen 2002
- Interview Mw Annie S. 2002
- Interview Frans de Vilder 2002

Een Duitse tragedie in Kerk-Avezaath

Door Bert Leenders

Over de Tweede Wereldoorlog in Nederland zijn, wanneer we alle lokale en streekpublicaties meetellen bibliotheken vol geschreven. Niettemin zijn er vooral op lokaal niveau nog tal van gebeurtenissen waar we weinig van weten. Het verongelukken van het transportvliegtuig op 10 mei 1940 in Kapel-Avezaath is daarvan een voorbeeld. Jan Vermeulen, die er zijn ouders over hoorde vertellen, deed er 75 jaar later uitgebreid onderzoek naar en schreef er een boek over. Eind dit jaar wordt het wellicht uitgegeven. In dit artikel besteden we aandacht aan de zoektocht van Jan en verklappen we al iets van de opzienbare inhoud van het boek.

“Toen ik jong was”, zo begint Jan Vermeulen zijn boek, “opende mijn vader de post met het ‘parachutistenmes’, een lang en smal inklapbaar mes. Dat was afkomstig van een Duits militair vliegtuig dat aan de Eng in Kapel-Avezaath was verongelukt. Zelf had mijn vader de gebeurtenis niet meegemaakt. Mijn moeder wel. Die was er als zestienjarig meisje getuige van. Het vliegtuig maakte een

noodlanding op 200 meter afstand van de boerderij waar zij woonde. Er kwam toen het nog in de lucht vloog al rook uit het vliegtuig maar direct nadat het de grond raakte, vloog het in brand. Zij vertelde dat enkele gezinsleden en buurtgenoten direct naar de plaats van de ramp renden. Bij het inferno aangekomen hoorden zij een inzittende erbarmelijk schreeuwen en wild om zich heen schieten.

De Junker 52, het toestel dat in Kapel-Avezaath neerstortte (Archief van Jan Vermeulen)

Toen mijn moeder nog leefde, heb ik haar tot mijn grote spijt nooit naar meer details over deze ingrijpende gebeurtenis gevraagd. Al jaren liep ik rond met vragen over wat er toen precies gebeurde. Waar kwam dat vliegtuig vandaan en waar was het naar onderweg? Wie waren de mannen die bij het ongeluk om het leven kwamen en wie overleefden het. Zou ik nog nabestaanden van de overlevenden kunnen vinden en wat was de impact op de gemeenschap van Kapel-Avezaath? Tot nu toe is er over dit ongeluk weinig gepubliceerd. De summiere informatie, die ik vond, bleek vaak tegenstrijdig met andere bronnen. Daarom besloot ik zelf onderzoek te doen. Mijn doel was daarbij om het ongeluk en alles wat er mee te maken had van Nederlandse en Duitse zijde te belichten. Daarom heb ik ook een beeld geschetst van het leven in de toenmalige gemeente Zoelen voor, tijdens en na deze harde kennismaking met de oorlog.”

Bronnen

Dat onderzoek bleek een hele klus en kostte Jan vele honderden uren. Zijn zoektocht leidde hem naar tal van internetpagina's en archieven. Dat leverde niet veel op. Voor de oorlog heeft het Nederlandse leger bewust veel documenten laten vernietigen en door oorlogsomstandigheden is er ook in Duitsland veel niet meer te vinden. Wel ontdekte hij dat in het Nederlands Historisch Instituut voor Militaire Historie in Den Haag nog veel gevechtsverslagen uit de meidagen in 1940 te vinden zijn.

Het ongeluk bleek nagenoeg verdwenen uit het geheugen van de dorpsbewoners, die het destijds van dichtbij hadden meegemaakt. Het viel Jan wel op dat vrijwel alle dorpsbewoners, die hij er over sprak, geen haat koesterden tegen de omgekomen bemanningsleden. “Het waren gewone jongens” en “Ze werden ook maar gestuurd”, hoorde hij nog-

Boerderij de Oosterwaard aan de Eng in Kapel-Avezaath (Foto: Bert Leenders)

al eens. Daarbij moet wel bedacht worden dat de mensen, die het ongeluk bewust hebben meegemaakt, toen nog jong waren, veelal 10 tot 13 jaar oud. Summiere maar wel duidelijke schriftelijke informatie vond hij in het in 1985 verschenen boek 'Zoelen 1940 – 1945, een Betuws dorp in bange dagen' van G.J. van Ommeren en 'Tussen Waal en Lek, 1939 en 1945' van de amateur-historicus, J. van Alphen. Ook op internet vond hij wat informatie. Maar die leek allemaal overgepend uit eenzelfde onvermelde basisbron, die Jan niet kon vinden. Daarom was verder onderzoek noodzakelijk.

Jan Vermeulen op de plaats waar het vliegtuig in de toen nog bredere sloot tot stilstand kwam
(Foto: Bert Leenders)

De route van het vliegtuig

Op basis van een verslag van een Duits militair over zijn tocht met een bommenwerper op dezelfde dag, maakte Jan Vermeulen een opmerkelijke reconstructie van het mogelijke verloop van de vluchtroute van het neergestorte vliegtuig. Volgens die reconstructie was het doel van het verongelukte toestel om samen met andere toestellen van de zogenaamde tweede sectie te landen op vliegveld Valkenburg. Aangekomen bij het vliegveld bleek een landing niet mogelijk. De landingsbaan bleek versperd door andere Duitse vliegtuigen, die naast de landingsbaan terecht gekomen waren of vanwege hun zwaarte vastgelopen waren in de modder. Terug naar Duitsland was toen de beste optie.

Een mislukte landing

Op die terugtocht werd het toestel geraakt door afweergeschut van Nederlandse militairen. Op 10 mei zagen de inwoners van Kapel-Avezaath en de daar in de buurt gelegerde militairen 's ochtends om 10 uur een Duits rokend transportvliegtuig vanuit het westen een geschikte plek zoeken voor een noodlanding. De piloot meende die gevonden te hebben direct ten oosten van de boerderij De Oosterwaard aan de Eng in Kapel-Avezaath. Dat landen ging niet goed. Het vliegtuig kwam met de wielen in een sloot, draaide om zijn eigen as, viel in stukken uiteen en vloog in brand. Dat gebeurde op nauwelijks 200 meter van de boerderij. Het incident maakte veel indruk. De familie Smits, die op de boerderij de Oosterwaard woonde en werkte, schrok uiteraard ook enorm toen vlak bij hun boerderij een vliegtuig plotseling neerstortte, uiteen barstte en in brand vloog. De hevige rookontwikkeling trok veel kijkers naar de plaats van het onheil. Jan Vermeulen beschrijft

aan de hand van ooggetuigenverhalen nauwkeurig wat er direct na het neerstorten gebeurde. Enkele Duitse overlevenden probeerden te vluchten. Gewonden stelden aanvankelijk hulp van de dorpsbewoners niet op prijs. Naast ernstig gewonde soldaten lagen er bij de brokstukken zes zwaar verminkte lichamen en in en tussen de uitgebrande resten werden vijf verkoelde lichamen aangetroffen. Drie ernstig gewonden werden naar het Bethesda ziekenhuis in Tiel gebracht en dertien overledenen werden tijdelijk begraven in een massagraf op de algemene begraafplaats van Kapel-Avezaath aan de Zoelensestraat. Overigens vermelden bronnen verschillende aantallen. De meeste van de slachtoffers waren nog geen twintig jaar.

Jan Vermeulen verzamelde deze en nog veel meer gedetailleerde informatie via gesprekken met ooggetuigen, documenten uit het archief van de gemeente Zoelen en de notulen van de dorpspolder Kapel- en Kerk-Avezaath. De auteur zocht ook uit welke Nederlandse legeronderdelen toen in Tiel en wijde omgeving gestationeerd waren en hoe de (lucht)verdediging was opgebouwd en feitelijk functioneerde. Meerdere onderdelen claimden dat zij, voordat het toestel een noodlanding maakte, het met een voltreffer tot landen gedwongen hadden. Ook het Duitse aanvalsplan wordt nauwkeurig omschreven. Jan Vermeulen constateert dat veel Duitse soldaten veel minder ervaren waren dan vaak aangenomen wordt. Hij ontdekte ook dat

Er bleef weinig over van het neergestorte toestel (Archief van Jan Vermeulen)

het verongelukte toestel een zogenaamde Ju-52 (Juncker) passagiers- en transportvliegtuig was. Dit type vliegtuig werd door de Duitsers ook wel liefkozend Tante JU genoemd en was het werkpaard van de Duitse Luchtmacht. In de meidagen van 1940 zijn er in Nederland honderden vliegtuigen van dit type onklaar geraakt door Nederlandse voltreffers, landingen in niet geschikt gebied en defecten.

Veel tijd vergde het onderzoek naar de namen van de omgekomen Duitsers. Van 12 mensen heeft Vermeulen de identiteit met zekerheid kunnen vaststellen. Daarnaast vermeldt hij vijf namen van jonge mannen, die mogelijk ook in het vliegtuig zaten.

Jan Vermeulen: "Een van de doelen die ik me gesteld had, was het in contact komen met familie van tenminste een van de omgekomen militairen. Dat is me gelukt. Ik kwam de familie van Jürgen Brümmer (* 7 november 1915 - 10 mei 1940) op het spoor en wist na een mailwisseling en enkele telefoontjes hun vertrouwen te winnen. Het resultaat was een verrassende hoeveelheid informatie, die ik uitstekend kon gebruiken. In mijn boek doe ik uitvoerig verslag over wat hij wist over de familiegeschiedenis. Duidelijk werd dat Jürgen een overtuigd aanhanger van het nationaalsozialisme was. Saillant detail was dat de vader van Jürgen tijdens de Eerste Wereldoorlog als militair was omgekomen. In zijn laatste brief vlak voor vertrek van het vliegtuig naar Nederland op 10 mei, dus de dag van zijn sterven, schrijft Jürgen jr. aan zijn vrouw onder meer: *'Wij zullen het redden, dat weten we'*, en *'Wij hopen allemaal op een snelle overwinning en voorspoedige terugkeer.'*" Een zoon van Jürgen Brümmer wilde na onze contacten weten waar zijn vader overleden is. Jan

Vermeulen: "Die zoon Jürgen Brümmer kwam in de zomer 2016 naar Kapel-Avezaath. Samen met hem bezochten we de plaats waar het vliegtuig neerkwam. Ook liet ik hem de plekken in de omgeving zien die een rol speelden bij het neerhalen van het vliegtuig en wat er als gevolg van het neerstorten daarna gebeurde. Hij was zeer geïnteresseerd, geroerd en vond het belangrijk om in detail te weten onder welke omstandigheden zijn vader gestorven was. Het viel Jan op dat er in de regionale kranten niets over het vliegtuigongeluk vermeld was. Waarschijnlijk had het in Arnhem opgeslagen politiearchief hem veel belangrijke informatie kunnen verschaffen. Dit archief is echter tijdens het oorlogsgeweld in 44/45 in vernietigd. Uit de correspondentie vanuit Nederland naar de nabestaanden van Jürgen Brümmer blijkt dat de Duitsers de nabestaanden zorgvuldig informeerden over het ongeval en de (her)begrafenis. Zij zonden bij hun brieven zelfs foto's mee.

Met een uitgebreide bronnen- en literatuurlijst en bijlagen met namenlijsten en kopieën van Duitse correspondentie heeft Jan Vermeulen een belangrijk bijdrage geleverd aan het vastleggen van aspecten van het leven tijdens de Tweede Wereldoorlog in een Betuws dorp. Zelden is een enkele, maar voor omwonenden ingrijpende oorlogsgebeurtenis, zo intensief en uitgebreid onderzocht en er over gerapporteerd. Jan is er daarbij in geslaagd om evenwichtig aandacht te schenken aan beide partijen, Nederlanders en Duitsers. Wanneer wij dit schrijven is Jan druk bezig om fondsen te verwerven om de uitgave van het boek mogelijk te maken. De eerste reacties zijn positief. Grote kans dus dat het boek dit najaar verschijnt. Voor de inwoners van Kapel-Avezaath is het boek straks een 'must have'.

Tielse kinderuitzending naar Zweden in 1945

‘Föreningen Rädda Barnen’

Door Wim Veerman en Bert Leenders

Op 24 november 2016 meldde zich bij de balie van het Regionaal Archief het echtpaar Van Geene- Diepenbach. Beiden waren kort na de Tweede Wereldoorlog, zonder dat ze dit van elkaar wisten, naar Zweden uitgezonden in het kader van een groot hulpprogramma van dat land voor Nederlandse kinderen die aan de gevolgen van de oorlog geleden hadden. Omdat er nog weinig over dit programma geschreven is, besloot de redactie een artikel aan deze Zweedse uitzending te wijden. Wim Veerman gaat eerst in op de achtergronden en de organisatie van het project en de meer algemene aspecten van de uitzending vanuit Tiel en de regio. Bert Leenders doet verslag van de gesprekken met Theo van Geene, zijn vrouw Sina en Jenny Kocken. Daarin vertellen zij over hun verblijf in Zweden dat negen maanden duurde.

Kinderuitzendingen zijn er al in de zomer van 1940 geweest. Onder toezicht van het pro-Duitse Comité Winterhulp Nederland, zijn in juli van dat jaar tientallen kinderen uit de Betuwe en Tiel per trein naar Oostenrijk gestuurd, om van de toenmalige oorlogverschrikkingen bij te komen.

En al in 1943 maakte dr. J. van den Tempel, de toenmalige socialistische minister van Sociale Zaken in het uit Nederland gevluchte oorlogskabinet te Londen, plannen om na de bevrijding ondervoede kinderen naar het buitenland te zenden om aan te sterken. Het leek toen wat voorbarig en er kwam veel tegenwerking, ook van Koningin Wilhelmina.

Nederlandse en Zweedse kinderen voor een schoolgebouw in Zweden (Collectie: RAR)

Maar hij zette door en kreeg zijn gelijk na de bevrijding van de Duitse bezetting in mei 1945. Als gevolg van de uitbuiting, oorlogshandelingen en hongersnood hadden ontelbaar vele kinderen aan ondervoeding geleden of hadden trauma's opgelopen. Dankzij de gemaakte voorbereidingen in Londen konden redelijk snel kindertransporten worden geregeld. De eersten gingen al kort na de bevrijding naar Engeland. Later kwamen daar België, Denemarken, Frankrijk, Zweden en Zwitserland bij. In totaal zouden ongeveer 30.000 Nederlandse kinderen uitgezonden worden.

Deens vervoer

Hoewel in minder ernstige mate ondervoed, in tegenstelling tot kinderen uit de grote steden, zijn ook veel kinderen in het Rivierengebied getroffen. In het tijdens de oorlog neutrale Zweden is intussen de 'Föreningen Rädda Barnen' (Vereniging Redt het Kind) in het leven geroepen. Met het Rode Kruis willen zij transporten organiseren om ca. 2000 Nederlandse kinderen voor vier tot acht maanden onder te brengen bij Zweedse gezinnen om aan te sterken. Het vervoer vanuit Nederland stuit in eerste instantie in Nederland op gigantische materiële en praktische problemen, waardoor dit initiatief zelfs dreigt te mislukken. Het Deense Rode Kruis brengt gelukkig uitkomst. Zij zijn bereid de kinderen te vervoeren en de transportkosten voor hun rekening te nemen. Een indrukwekkende colonne visvrachtwagens, ambulances en keukenwagens zal wekelijks vanaf augustus 1945 naar Nederland komen, mits Zweden bereid is de benzinekosten te betalen. Per keer zullen ongeveer 500 kinde-

ren vervoerd worden. Het plan kan gelukkig verwezenlijkt worden en de eerste groep met kinderen uit de regio Rotterdam kan vertrekken op 8 september voor een lange en voor de kinderen vermoeiende, maar ook spannende reis door Duitsland en Denemarken naar Zweden.

Gelderse/Tielse kinderen

Op 22 september worden kinderen uit de omgeving van Arnhem en Zutphen opgehaald en een week later vindt het laatste transport plaats met kinderen uit de omgeving van Tiel, Geldermalsen en Culemborg. Daarvoor is een oproep in de lokale kranten geplaatst met de mededeling dat 500 protestantse of buitenkerkelijke kinderen uit de Betuwe van 6 tot 14 jaar, zes tot acht maanden bij een Zweeds gezin ondergebracht kunnen worden. Men dient zich in Tiel aan te melden bij de Lutherse predikant, ds. K. van de Braak (1940-1947). Deze is tevens direc-

T I E L.
PRACHTIG AANBOD.
— Zweden dat vrijwel niet van den oorlog leed, heeft aan een groot getal Nederlandsche kinderen voor 6 à 8 maanden logies geboden voor 500 Protestantse of buitenkerkelijke kinderen uit de Betuwe van 6 tot 12 jaar. Schriftelijke aanvragen kunnen gedaan worden voor een verblijf in Zweden bij Ds. van der Braak, Achterweg Tiel, tot en met a.s. Zaterdag. Voor kleeren en schoei sel wordt in Zweden gezorgd.

Eerste vermelding in de Nieuwe Tielsche Courant van de aanmelding voor de kinderuitzending naar Zweden. 5 september 1945 (Krantencollectie RAR)

teur van de Tielse afdeling van Nederlands Volksherstel, dat in een pand aan de Veemarkt is gevestigd. Na een eenvoudige medische keuring kan men bij gebleken 'geschiktheid' worden uitgezonden. Overigens geeft deze gang van zaken een beeld van de toen nog steeds aanwezige vooroorlogse verzuiling in de stad. R.K. kinderen waren wel welkom in Zweden, maar dit wordt ontraden omdat het land overwegend protestant is. Overigens worden in december daarom ook R.K. kinderuitzendingen georganiseerd naar het in dat opzicht blijkbaar meer betrouwbare België. In totaal zijn er volgens de kranten in

september 400 kinderen uit de Betuwe, waaronder enkele tientallen uit de dorpen Beusichem, Kesteren en Wadenoyen, 44 uit Culemborg en 145 uit Tiel, die voor uitzending naar Zweden in aanmerking komen. Overigens worden eind 1945 ook kinderen via de lokale organisatie van Nederlands Volksherstel, voor vier maanden bij pleeggezinnen in de stad Kampen ondergebracht. Ze komen in maart 1946 weer naar huis, al moet daarvoor eerst voor benzine voor de vervoerswagens gezorgd worden. De Tielse groep voor Zweden vertrekt op 29 september onder leiding van leden van Nederlands

Foto voor het Tielse station met de in september 1945 uitgezonden jongens. V.l.n.r.: Peet Campagne, Peter Bennink, onbekend, Leo de Leeuw, onbekend, Ko Nieuwenhuijse, Gerrit de Weerd, Joop Kooij en onbekend. (Collectie RAR: inv. nr. 1162)

Volksherstel, per trein naar Utrecht waar op het Paardenveld het vervoer gereed zal staan. De auto's komen echter veel later dan ze verwacht hadden, want die zijn met voedsel uit Denemarken geladen en dat wordt eerst gelost. In 48 grote vrachtwagen en 20 ambulanceauto's, waarmee ook leden van het hoofdbestuur van het Zweedse Rode Kruis zijn meegekomen, zal er dag en nacht weer teruggereeden worden. Via Osnabrück, Bremen en Hamburg wordt naar Kopenhagen gereeden. Van de wagens is de achterdeur vervangen door een hek. Per vrachtwagen werden twintig kinderen met een leider of leidster vervoerd. Om te slapen ligt er stro en matrassen op de vloer. Zitplaatsen zijn niet aangebracht, iedereen zit op de harde bodem. Onderweg raken de kinderen onder de indruk van de immense verwoestingen die men ziet van de Duitse steden waar men doorheen moet en komen Duitse kinderen en volwassenen bij elke stop bedelen om eten. In Denemarken aangekomen worden de kinderen eerst ontluisd en de kleding gedesinfecteerd en vindt een medische keuring plaats. Daar verblijft men in een barakkenkamp en worden ze de volgende dag per trein naar Kopenhagen vervoerd, waar ze aan de Zweedse vereniging Rädta Barnen overgedragen worden. Overigens blijven van dit laatste contingent kinderen er 29 in Denemarken die door het Deense comité 'Red Barnet' bij gastgezinnen ondergebracht worden.

Naar Zweden

Met de veerboot wordt vanuit Denemarken overgestoken naar Zweden en gaat men naar Malmö. Daar worden de kinderen in drie groepen gesplitst, waarna ze voor quarantaine in verschillende tehuizen en/of kampen worden ondergebracht. Ze worden daar van nieuwe kleren en schoeisel voorzien en ook grondig medisch onderzocht, want men is in Zweden zeer beducht voor overdracht van besmettelijke ziekten als difterie. Die angst is niet onterecht, want al snel blijkt dat vijftien tot twintig procent van de aangekomen kinderen daarmee besmet is. Ook de Tielse groep krijgt daarmee te maken, zoals o.a. uit het verslag van Peter Bennink blijkt.

“Einde september werden we met de trein naar Utrecht gebracht. Op het Paardenveld werden we in grote visvrachtauto's (motorwagen met oplegger) geladen, we kregen een paar dekens en onderweg Duits brood en drinken. Een grote deur in de oplegger bleef open, wel was er een hek voor de opening.

Kartonnen label voor Peter Bennink, dat bij de uitzending permanent om de hals gedragen moest worden (Collectie RAR: collectie 0039, inv. nr. 588)

De rit ging dwars door Duitsland, door Bremen en Hamburg, richting Deense grens. We zagen de enorme verwoestingen in de beide steden, alles was een puinhoop. In Denemarken werden we verzorgd met eten en drinken, werden we 'ontluisd' en de kleren werden gedesinfecteerd. Dan gingen we (in Zweden) verder met de trein naar Malmö en verder naar Landskrona, een groot kasteel. Op het kasteel werden we twee aan twee in kamertjes ondergebracht, die rondom een grote zaal lagen. We werden steeds weer medisch onderzocht. Als resultaat werden enigen diphtheriebacillen vastgesteld, ook bij mij. Daarop werden Henk de Haan en ik naar Hälsingborg, villa Gasbäck gebracht, waar al meerdere kinderen met dit euvel zaten. Deze villa was met een groot hek omgeven en voor de straat stond een schildwacht, daar wij geen contact met de bevolking mochten hebben. Een keer is het een groepje jongens gelukt over de omheining te ontsnappen. Ze werden door de politie gevonden en terug gebracht. Verschillende van de vluchtelingen werden voor straf in de kelder opgesloten. Na een paar weken werden we naar Tingryd gebracht, een luchtkuuroord. Onze verblijfplaats lag midden in het bos, niet ver van een meer. We waren in houten barakken ondergebracht en sliepen in etagebedden. De toiletten waren buiten, deze waren een rij huisjes met een plank en een rond gat en een deur met een hartje. Boven de deur was het open, erboven een dak. Wind en sneeuw hadden vrij entree en bij -25°C was een bezoek aan dit belangrijk bouwwerk geen pretje. Gegeten werd in een groter hoofdgebouw. In het dik besneeuwde bos kon je uren lopen zonder iemand tegen te komen. Er stroomde

beekjes waar vele bemoste stenen in lagen. Het was er prachtig. Elke week werden we onderzocht op diphtheriebacillen. Als therapie werd de keel met een penicilline preparaat ingesproeid en ons zitvlak werd met een penicilline-injectie verzorgd. Indien men driemaal negatief was, werd men naar een andere plaats overgebracht en na totaal zesmaal negatief zijn, mocht je naar pleegouders. Bij mij was het helaas een heen en weer, van Tingryd ging het naar Diö (negatief). Hier waren we in een grote villa ingekwartierd. Vandaar weer naar Bolmen (positief), ook een soort kuuroord midden in het bos aan een meer en zo ging het heen en weer tot ik dan eindelijk naar pleegouders mocht, waarschijnlijk in april 1946..."

Niet alles loopt gesmeerd, al is de hele organisatie van de kinderuitzending een geweldige prestatie van de Zweden. Vooral in het begin hebben veel kinderen heimwee en wordt dat door de taalbarrière en de andere cultuur niet altijd goed opgevangen. Vooral jongens hebben het vaak moeilijk, o.a. omdat ze in Nederland tijdens de oorlog vaak hun gang konden gaan, maar dat kan niet meer in Zweden en dat botst nog wel eens met de leiding en soms in het pleeggezin. En er gaat op bestuurlijk niveau ook in de communicatie nog wel eens wat fout. Zo mogen de kinderen direct na aankomst in Denemarken een kaartje naar huis sturen en zal dit contact daarna ook van thuis uit geregeld worden. Maar dit lukt niet altijd, omdat de kinderen vooral in de quarantaineperiode nogal eens verplaatst worden, zonder het nieuwe adres door te geven. Dan zijn ze ineens niet meer vindbaar, tot grote ongerust-

heid van de betreffende ouders. Een ongeruste vader van een meisje uit Tiel schrijft aan de Nederlandse consul in Zweden, 'mijn dochter Elly vertrok op 29 september met een transport naar Zweden. Op 5 november hadden we nog steeds geen bericht. Haar verblijfplaats is onbekend. We hebben al drie keer naar Rädde Barnen geschreven, maar geen antwoord gekregen. We zijn erg ongerust.' Het consulaat ging direct aan de slag en kon op 28 november mededelen dat ze in het epidemieziekenhuis in Hälsingborg had gelegen en alles in orde was. In de praktijk is er natuurlijk, zeker in het begin een taalpro-

bleem, maar uiteindelijk blijkt dat meer voor de ouders dan voor de kinderen op te gaan. Die wennen snel aan de taal en hebben zelfs na zoveel maanden verblijf in Zweden, problemen met het Nederlands. De pleegouders willen ook de ouders thuis door middel van brieven op de hoogte houden en zelfs de brieven van de kinderen worden steeds vaker in het Zweeds geschreven omdat ze dat makkelijker vonden. Om ouders thuis te helpen biedt daarom de Tielse organisatie Nederlands Volksherstel aan, Zweedse of Nederlandse brieven in het Nederlands, cq. Zweeds te vertalen.

Groepsfoto van de Sinterklaasviering voor o.a. de Betuwse kinderen in Zweden in de plaats Tingsryd of Bolmen, december 1945 (Collectie RAR: collectie 0039, inv. nr. 588)

Weer naar huis

Door de Tielse kinderen is het verblijf over het algemeen als zeer positief ervaren. Men genoot van de natuur, leerde skiën, voelde zich al snel thuis en hechtte zich aan de pleegouders en hun familie, zoals ook Peter Bennink in zijn verslag duidelijk aangeeft.

“Mijn pleegouders woonden met hun dochtertje in een dorp bij Krylbo in de provincie Dalarna. Ik heb daar een fijne tijd doorgebracht, er werd goed voor mij gezorgd. Mijn eerste bril kreeg ik in de stad Falun. De tuin van mijn pleegouders grensde direct aan de rivier Dalälven, aan de andere kant van de rivier was een ondoordringbaar bos. In augustus 1946 werden we weer verzameld voor de terugtocht naar Nederland. Ditmaal met de trein, weer over Hamburg en Bremen. Veel was nog kapot, overal ook kapotte treinstellen. Het weerzien in Tiel was natuurlijk van beide kanten een heel blij. In het begin sprak ik half Zweeds, half Nederlands”.

De hongeroedeem, het vel over been zijn, voor zover bij de kinderen aangetroffen, was bij iedereen snel over en de eventuele trauma's kregen op een gezonde manier een eigen plek. Het terugkeren naar huis was echter onvermijdelijk en dat worden dan ook meestal emotionele momenten. Op vrijdag 24 mei 1946 keren volgens een krantenbericht een aantal Tielse kinderen terug. Duidelijk is dat dit niet alle uitgezonden Tielse kinderen betreft. Op vertoon van een door Nederlands Volksherstel aan de ouders toegezonden bewijs kan op die dag, als de trein om 10.32 uur aankomt, één der ouders toegang tot het station krijgen om hun kind of kinderen met hun

bagage af te halen. Het zal een emotioneel weerzien geweest zijn. Volgens de krant betreft het de volgende kinderen:

Janna W. Reuser, Maria Wagenaar, Geertruida Valk, Maria Valk, Gerdina van Meegdenburg, Dora van Blitterswijk, Gerritje van Doesburg, Joh. E. van Meurs, Anneke Wielders, Maria van Ommeren, Metje van Hasselt, Wilhelmina Diepenbach, Francina Diepenbach, Clasina van Lith, Adrie C. de Klein, Greta Hoenderop, Nelly Kerpentier, Annie Kerpentier, Addie van Zee, Johan van Tuil, Peter Campagne, R. Kerpentier, D.H. Hevel, T.H.O. Preisser, Peter van Meurs, Hendrik Kerpentier, Teunis Reuser, Louis Reuser, Cornelis Mak en Marinus van Doorn. Andere namen waarvan bekend is dat ze uitgezonden zijn, maar blijkbaar niet met deze 'zending' meekwamen zijn: Peter Bennink, Theo van Geene, Leo de Leeuw, Ko Nieuwenhuijse, Gerrit de Weerd en Joop Kooij.

Het is bekend, dat de band met de pleegouders in sommige gevallen zo sterk is, dat op allerlei manieren in overleg en met toestemming van de ouders het verblijf verlengd wordt, zoals met Peter Bennink die pas in augustus terugkeert. In een enkel geval is het zelfs voorgekomen dat in overleg met de ouders een kind definitief geadopteerd werd! Voor zover bekend is dat niet bij de Tielse kinderen aan de orde geweest. Enkele kinderen zullen ongetwijfeld ook negatieve ervaringen gehad hebben. Maar voor de meeste kinderen geldt echter dat men met dankbaarheid aan de uitzending terug kan denken en er vriendschappen voor het leven uit voortgekomen zijn. Soms zelfs na overlijden van de wederzijdse ouders, is die vriendschap tot op de dag

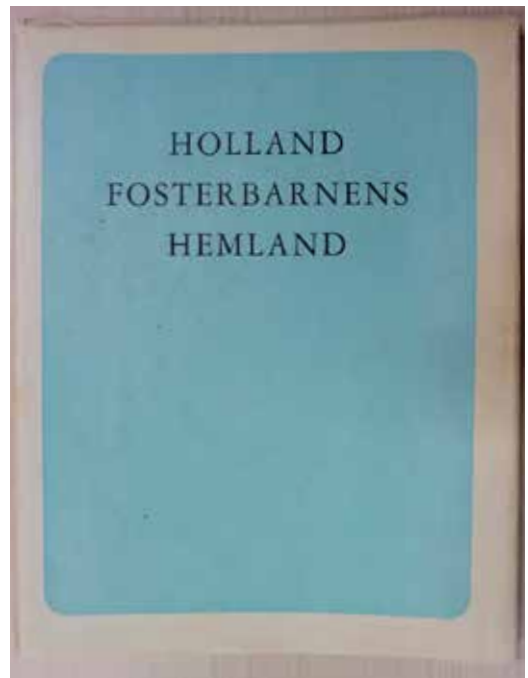
van heden gebleven tussen de wederzijdse later geboren kinderen. Als aandenken werd door een speciaal comité voor de Zweedse pleegouders in 1946 een boek gemaakt 'Till minne av fosterbarnet' en vervaardigde de tegelfabriek De Porceleyne Fles naar ontwerp van H.J. Tieleman in april 1946 een herdenkingstegel die voor fl. 9,50 gekocht kon worden. Zo is er toch in een bepaald opzicht nog wat goeds uit de Tweede Wereldoorlog voortgekomen, ondanks de grote afstand tussen de betrokken landen. In dit geval namelijk bij de meeste ooit uitgezonden kinderen een levenslange liefde voor Zweden, het Zweedse volk en hun pleegouders!

Nawoord

Kinderuitzending is altijd een ingrijpend gebeuren voor alle betrokken partijen. Het is echter ook uit lokaalhistorisch oogpunt een belangrijk fenomeen. Want na de Eerste en Tweede Wereldoorlog waren er ook kinderuitzendingen, maar dan naar ons land toe. Van de Tielse afdeling van Nederlands Volksherstel is helaas tot op heden geen archief gevonden. Het archief van de Lutherse kerk bevat geen gegevens hierover en in de kranten wordt er nagenoeg niets inhoudelijks over vermeld. Wel is in het Nationale Rode Kruis archief, het Nationaal Archief in Den Haag en het archief van Rädde Barnen in

Gedrukte oorkonde van het Comité Aandenken Pleegouders, dat de kinderen aan de Zweedsche pleegouders konden schenken (Collectie RAR: collectie 0039, inv. nr. 588)

Gedenkboek geschreven en samengesteld door E. Miranda-Strömbom en G.J.P. Schaap, 'Holland fosterbarnens hemland' (Het land der pleegkinderen) Amsterdam, z.j. Dit boek was voor de pleegouders bestemd en niet in de boekhandel verkrijgbaar. (Collectie RAR: bibl. Nr. 7684 A)

Stockholm op nationaal niveau gelukkig wel veel informatie gevonden. Maar lokaal? Dankzij Peter Bennink, indertijd in Duitsland woonachtig, die zijn weinige paperassen schonk aan de archiefdienst, en de foto's geschonken door Ko Nieuwenhuijse, kon dit verhaal weer boven water komen. Maar correspondentie van de ouders met de kinderen, of van en met de pleegouders, of de organisatie die met de uitvoering was belast, is in het Tielse gemeentelijk archief bij het Regionaal Archief Rivierenland niets bewaard. Het zou de moeite waard zijn als daarvan alsnog materiaal verzameld kan worden en bij het Regionaal Archief in Tiel bewaard.

Ooggetuigen

Theo van Geene

Theo van Geene spreek ik in het Regionaal Archief. Zijn vrouw kon om medische redenen niet meekomen. Theo vertelde: "Ik ben geboren in juni 1933 en heb de oorlog dus nog bewust meegemaakt. Na de oorlog was er met mij weinig aan de hand. Ik was niet ondervoed en zoals ik er nu op terugkijk ook niet getraumatiseerd. Ik was kind aan huis bij Henk Lebbink. Lebbink, die een gereedschap en ijzerwarenwinkel had in de Weerstraat had geen kinderen. Het echtpaar beschouwde mij als een soort pleegzoon. Na de oorlog, ik meen dat het begin september 1945 was, vroeg hij mij of ik belangstelling had om een tijdje naar Zweden te gaan. Ik hield wel van een avontuur en mijn ouders vonden het ook prima. Ik begreep dat een Lutherse dominee de organisatie van het uitzenden van kinderen naar Zweden in Tiel organiseerde. De groep waarmee ik eind september naar Zweden reisde telde ongeveer 50 kinderen uit Tiel en was heel gemengd. Ik was wel de enige katholiek. We vertrokken uit Tiel met de trein naar Utrecht. Daar ging de reis samen met groepen uit andere plaatsen verder met Deense vrachtwagens waarmee normaal vis vervoerd werd. De achterdeuren daarvan waren vervangen door een hekwerk. Daardoor hadden we voldoende frisse lucht en konden we naar buiten kijken. Zitplaatsen waren er niet. De bodem was wel bedekt met matrassen. Van de reis herinner ik me dat hij lang duurde en dat de wegen slecht en hobbelig waren. We waren onder de indruk van de verwoestingen die we in de Noord-Duitse steden zagen. Vooral in Hamburg waren de verwoestingen enorm. Vrijwel de hele stad lag in puin. Daar verbleekte de verwoes-

Polychrome herdenkingstegel, vervaardigd door De Porceleyne Fles in 1946, naar ontwerp van H.J. Tieman. Uitgegeven ter herinnering aan de uitzending naar Zweden. De tekst luidt: 'Hoog wordt de levensvlam geheven, met krachten ons door u gegeven.' (Particuliere collectie)

ting van Tiel, hoe erg ook, bij. Ik herinner me dat de mensen in Duitsland ons om eten vroegen. Vanuit de vrachtauto waar ik inzate scholden we de Duitsers uit met een herhalend en gescandeerd “vuile rotmoffen”. In het Duitse Flensburg overnachtten we in barakken. Vandaar ging het met de trein verder naar Zweden. Bijzonder was dat de hele trein de boot opreed om ons van Denemarken naar Zweden te brengen. Later gebeurde dat nog een keer. In Zweden begon ons verblijf met een soort quarantaineperiode van twee weken in Landskrona in het zuiden van Zweden. Bij het eindstation dicht bij de plaats van bestemming, dat was Oxelösund, werd ik door mijn tijdelijke pleegmoeder en haar zontje met een taxi opgehaald. Dat jongetje was enigst kind in het gezin en drie jaar oud. Hij was dus veel jonger dan ik. Dat viel mijn tijdelijke pleegouders een beetje tegen. Want ze hadden gerekend op een kind van ongeveer dezelfde leeftijd als hun zontje. Die had dan een speelkameraad. Een probleem was dat niet. Ik was

even goed erg welkom en heb er een geweldige tijd gehad. Ik kreeg alles wat ik nodig had. Zelfs ski's en schaatsen. Ik werd behandeld alsof ik hun eigen kind was. Ik ging gewoon naar school. Ik zat daar in de zevende klas bij leeftijdgenoten. In de klas werd ik direct helemaal opgenomen. Ik sprak al snel een aardig mondje Zweeds en werd een van de betere leerlingen van de klas. 's Zondags ging ik mee naar de kerk en mee op visite. Ook werd ik regelmatig meegenomen naar concerten. Ik heb er mijn liefde voor klassieke muziek aan overgehouden. Ik leerde er ook pianospelen.

De organisatie die het allemaal in Zweden organiseerde, Rädga Barnen, gaf iedere maand in het Nederlands een krantje uit voor de Nederlandse kinderen die in Zweden waren. Dat heette De Trekvogel. Naast informatie herinner ik me dat daar ook puzzeltjes instonden. Ik keek steeds uit naar het volgende nummer. Een broer van mijn gastmoeder had een taxibedrijf, vaak reed ik met hem mee om bijvoor-

*Theo met zijn jongere 'broertje' Janne
(Archief familie Van Geene)*

Theo van Geene (midden achter met zijn tijdelijke pleegouders en broertje Janna) (Archief familie Van Geene)

beeld benzine te halen. Ik vond dat geweldig. Last van heimwee heb ik nooit gehad. Ik schreef wel veel brieven naar mijn ouders en kreeg er ook veel van hen. Het einde van mijn verblijf vervulde mij met gemengde gevoelens. Je verlangde naar Nederland en je ouders, maar ik besepte ook dat ik veel achterliet. Het was dan ook een hartstochtelijk afscheid. Ik begon de terugreis in mijn eentje maar naarmate de reis vorderde stapten er steeds meer Nederlandse kinderen in. We hadden elkaar veel te vertellen en vrijwel iedereen had het goed gehad. Bij een enkeling was de match wat minder gelukkig. Terug in Nederland heb ik altijd contact gehouden met mijn tijdelijke gastouders en later met hun zoon. Met hem heb ik nog steeds contact. We bellen elkaar regelmatig. Hij beschouwt mij als zijn broer. Ik ben al verschillende keren in Zweden teruggeweest en heb nooit spijt gehad van mijn reis. In Nederland bleek dat ik wel een taalachterstand had opgelopen. Ik vervolgde de lagere school in Tiel op de katholieke Sint Thomas van Aquino Jongensschool aan de Jacob Cremerstraat. Later heb ik carrière gemaakt in het leger waar ik me ontwikkelde tot een deskundige in de bacteriologie en de bacteriologische oorlogsvoering. Het laatste was ik werkzaam bij de toenmalige militaire school voor hygiëne en preventieve geneeskunde in Waardenburg waar ik les gaf aan militaire artsen en paramedisch personeel.

Het is wel heel bijzonder dat mijn latere echtgenote, Sina Diepenbach (1938) ook naar Zweden uitgezonden is geweest. “Tijdens mijn verblijf heb ik met haar toen geen contact gehad”. Sina: “Ik was ook een stuk jonger. Ik ging samen met mijn tweelingzusje Willy naar Zweden. Wij behoorden toen tot de lutherse

kerk. De dominee vroeg aan mijn ouders of zij er iets voor voelden om ons ook naar Zweden te laten gaan. Ik kan me weinig details meer herinneren. Wel de verwoestingen in Duitsland. Die maakten diepe indruk. Ik herinner me ook dat we erg welkom waren en het goed hebben gehad. Onze tijdelijke moeder was een Nederlandse, die met een Zweed getrouwd was. Het verbaast me nog hoe snel je de Zweedse taal leerde. Toen ik na negen maanden mijn moeder weer zag, was ik het Nederlands totaal verlerd. Ik begreep niet wat ze zei. Ik heb na ons verblijf in Zweden nooit meer contact gezocht met het gastgezin. Met zes jaar onderga je zo’n verblijf toch wat passiever dan wanneer je twaalf bent. Nu denk ik wel eens dat ik toch op zoek had moeten gaan. Het Zweeds beheersen mijn man Theo en ik nog steeds. We kunnen het moeiteloos lezen. Spreken is iets lastiger. Nu ik zelf moeder en oma ben verbaast ik me er over met wat voor gemak ouders vlak na de oorlog hun kinderen voor negen maanden naar een vreemd land lieten gaan.

*Theo en Sina in 2017 in hun woning in Tiel
(Archief familie Van Geene)*

Jenny Kocken - van Leeuwen

Jenny van Leeuwen is geboren en opgegroeid in Geldermalsen. Ze vertelt: “Wie in Geldermalsen de uitzending precies organiseerde, weet ik niet. Ik denk dat de gemeente, het Rode Kruis en de scholen er bij betrokken waren. Mijn vader was in 1941 aan TBC overleden. Ik was toen acht jaar. Mijn moeder kon het overlijden van mijn vader heel moeilijk verwerken. Ze had het daar tijdens, en ook nog na de oorlog, erg moeilijk mee. Dat drukte de sfeer in huis. Mijn vader had een orthopedische schoenmakerij, die mijn moeder zo goed en zo kwaad als dat ging voortzette. Dat ging moeizaam en was ook duur doordat ze anderen moest inschakelen voor het specialistische werk. Maar echte armoede hebben we nooit gehad. Een broer van mijn vader had een groentetuin en voorzag ons van voldoende

de aardappelen en groente. De mogelijkheid om naar Zweden te gaan werd thuis besproken. Mijn moeder had van de schoolleiding gehoord dat die mogelijkheid er was. Die vroeg aan de ouders om belangstellenden op te geven. Dat werden uiteindelijk vijf meisjes van mijn school. We waren ongeveer van dezelfde leeftijd. Ik was toen 12 jaar. Dat waren naast mijzelf twee nichtjes, die allebei Ardje van Breda heetten, Wil van Doorn en Betsie de Gram. We waren alle vijf wel een beetje getekend door de oorlog. Het laatste jaar was het eten eenzijdig, vlees kreeg je nauwelijks. Maar uitgemergeld waren we zeker niet. Wij werden met een vrachtauto naar het station in Geldermalsen gebracht. Vandaar gingen we met de trein naar Utrecht. Daar stond een andere trein voor ons klaar. Het was een voor mij ongekend luxe trein. Ruime en gemakkelijke

De Zweedse pleegouders van Jenny Kocken met een speciale 'dank' LP (Archief Jenny Kocken)

Hollandsfamiljen Janny och Anton Kocken besöker Tilly och Axel Bergström, i mitten. Även denna gång blev det stora famnen. — Sverige är som vårt andra hemland.

FOTO: LENA LEFFLER

”Sverige som vårt andra hemland”

BODEN

Hollandskan Janny Kocken betraktar Sverige som sitt andra hemland. Som 12-årigt krigsbarn kom hon 1945 till familjen Bergström i Boden.

— Först efter 20 år träffades vi igen första gången. Därefter har vi möts några gånger till, säger Janny, 61.

Hon och hennes man Anton Kocken, 65, kom den 15 juni och stannade över midsommarhelgen. Paret som är bosatt i staden Vught i södra Holland har bilat 250 mil med busvagn för att komma till Boden.

Det var ödet som förde Janny Kocken i Axel Bergströms liv. Samma öde har sedan löpt som en röd tråd i deras liv.

I karantän

Axel Bergström, 78 år i dag, kommer ihåg när han hämtade hem den 12-åriga holländska flickan från järnvägsstationen i

Hollandsfamiljen Janny och Anton Kocken med barnen Jasenka och Ada, som inte sällt sedan på hela sommaren placerade sig smidbart utomhus. Naturligtvis till sammans med Axel och Tilly Bergström och deras barn Birger, Ulla-Britt och Sören.

Jenny från Holland besöker Axel i Boden

Ödet förde Janny Kocken i Axel Bergströms väg. Samma öde har sedan löpt som en röd tråd i deras liv.

Het bezoek van Jenny en Anton Kocken aan de Zweedse pleeg familie van Jenny kreeg twee maal aandacht in de lokale krant. Op de foto boven: Van links naar rechts) Anton Kocken, Tilly en Axel Bergström en Jenny Kocken. Inzet: Een kopie van een artikel bij een eerder bezoek. (Archief Jenny Kocken)

zitplaatsen. We werden tijdens de reis goed verzorgd en we werden begeleid door Nederlandse verpleegsters. Ik denk dat ze van het Nederlandse Rode Kruis waren. Van de rit door Duitsland herinner ik me de enorme verwoestingen. We werden daar ook uitgescholden. Net alsof wij de ellende veroorzaakt hadden waarin die mensen toen leefden. Bijzonder was dat de trein in Denemarken gewoon met de veerboot meeging. In Zweden volgde eerst een quarantaine periode. Dat was in Mölle in een groot indrukwekkend gebouw. Het zou wel een oud klooster geweest kunnen zijn. We moesten daar zes weken blijven. De meeste kinderen van de groep werden daarna ondergebracht in of in de buurt van Stockholm. Ik kwam terecht in het noorden van het land in het plaatsje Boden. Meer dan 1000 kilometer boven Stockholm en 150 kilometer van de Finse grens. Ik trof het goed met mijn pleegouders. Heel aardige mensen, die zich inspanden om mijn verblijf aangenaam te maken. Ik ging niet naar school. Deed wel boodschapjes en leerde snel een beetje Zweeds. Door de week ging ik vaak spelen bij Nederlandse meisjes die ook in Mölle woonden. Ik liep daar dan naar toe. Dat was best een flink stuk. In de zomer bleef het 's nachts enkele weken gewoon licht. Ik vond Zweden een prachtig land met heel aardige mensen. Voor zover ik me dat kan herinneren heb ik tijdens mijn verblijf weinig geschreven naar mijn moeder en zussen en ook nauwelijks post van hen ont-

vangen. Op mijn verjaardag ontving ik een felicitatie van Rädde Barnen, dat Redt het kind betekent. Ik denk nog altijd met veel plezier terug aan de negen maanden dat ik in Zweden was. Eenmaal thuis verwaterde het contact snel. In 1966, ik was toen 12,5 jaar met mijn man Anton getrouwd, besloten we met onze kinderen naar Zweden te gaan. Het werd een allerhartelijkst weerzien en hebben daarna nog menige reis naar Zweden gemaakt. Ook zijn mijn pleegouders enkele malen naar Nederland gekomen. Mijn pleegouders zijn al weer een tijd overleden. Maar met hun oudste zoon hebben we nog regelmatig contact. Hij was in 2010 nog hier om de 80^e verjaardag van Anton mee te vieren. Ja, het zijn mooie herinneringen.”

Geraadpleegde bronnen:

- Andere Tijden. Aflevering 493. 14 oktober 2003. Uitzending gemist, *Bleekneusjes van 1945*. VPRO/NTR
- Regionaal Archief Rivierenland. Handschriftencollectie archief Tiel inv. nr. 588, *Documentatie kinderuitzending naar Zweden, afkomstig van de heer J.H.P. Bennink*
- Regionaal Archief Rivierenland. Archief nr. 1261, *Collectie architecten J.W. en W.J. Nieuwenhuijse, 1899 – 2009. Inv. nr. 33. Foto's J.M. Nieuwenhuijse in Zweden. 1945*
- Regionaal Archief Rivierenland, *Correspondentie over kinderuitzendingen in de gemeentearchieven van Beusichem, Culemborg, Kesteren, Wadenoijen en Tiel, 1945 en 1946*
- J. Sintemaartensdijk, *De Bleekneusjes van 1945. De uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland*. Ridderkerk 2002
- W. Veerman, 1945. *Kinderuitzending naar Zweden*. Artikel in: E. Kok-Majewska, P. Schipper en W. Veerman, *Het Betuwe boek*. Zwolle/Tiel 2012

Mobilisatie 1939

Door Wim Fase

Wim Fase, de veel geraadpleegde genealoog binnen de vereniging Oudheidkamer, ontdekte na het overlijden van zijn vader Josephus Wilhelmus (*02-05-1908 – †22-10-1991), een bijzondere brief. Jo, zo was zijn roepnaam, schreef de brief tijdens zijn mobilisatie in Druten op 3 september 1939. Om daar te komen was hij met samen een groot aantal collega-gemobiliseerde ex-militairen met de trein vanuit zijn woonplaats Den Haag naar Tiel gereisd. Van daaruit ging het verder over de tijdelijke pontonbrug die in Tiel over de Waal gebouwd was naar Druten. Zoon Wim heeft de brief voorzien van een inleiding en heeft na de brief nog een gebeurtenis omschreven op de Grebbeberg. Daar kwam zijn vader voor een afschuwelijk dilemma te staan. Op de Grebbeberg werd Jo door de Duitsers gearresteerd en naar het Duitse krijgsgevangenkamp Luckenwalde in de buurt van Berlijn geïnterneerd. Na vijf weken mocht hij dit kamp ver-

laten en kon hij, nadat hij op 10 juni 1940 in Oldenzaal gedemobiliseerd was, naar zijn gezin terugkeren. In 1942 bleek dat hij besmet was met TBC en verbleef hij zeven jaar in ziekenhuizen en sanatoria. Josephus Wilhelmus Fase was in het leger administratief sergeant-majoor. Voor de mobilisatie en na zijn terugkeer uit Duitsland werkte hij in de kruidenierszaak van zijn vader in Den Haag.

Persoonsbewijs van Jo Fase (Archief Wim Fase)

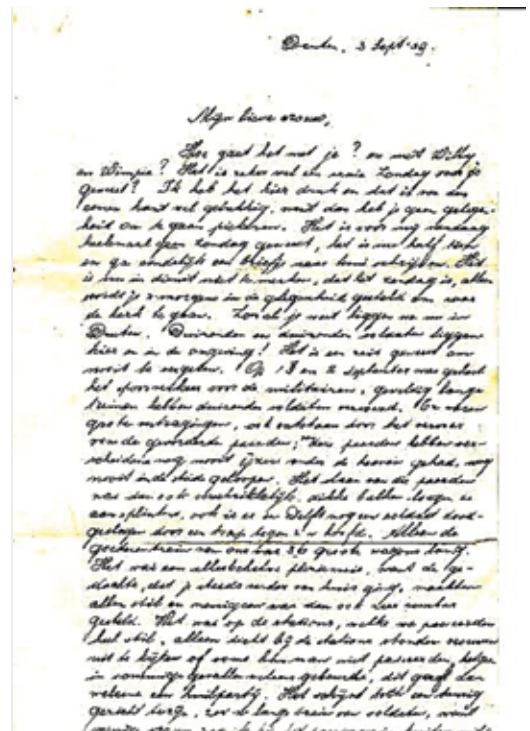
Officers opleiding bij het KMA te Breda (2de van links zittend Josephus Fase in 1928) (Archief Wim Fase)

“Onderstaande brief is na het overlijden van mijn vader te voorschijn gekomen. Ik heb nooit geweten dat de mobilisatie van mijn vader in Tiel is begonnen. Tiel is de stad waar ik zelf in 1968 ben komen wonen. Pas na het overlijden van mijn vader heb ik deze brief in zijn portefeuille gevonden. Hoewel hij heel vaak in Tiel bij ons op bezoek is geweest heeft hij nooit over die brief en zijn mobilisatie gesproken. Het enige wat hij ooit heeft verteld en wat veel indruk op hem heeft gemaakt, is dat in het krijgsgevangenkamp in Duitsland elke avond alle Polen aantraden voor de barak, met hun gezicht naar Polen gericht en dan het Poolse volkslied zongen. De Nederlanders zongen alleen een potje potje vet...”

“De brief, die ik vond (is letterlijk overgenomen).”

Mijn lieve vrouw, Druten, 3 sept. '39
 Hoe gaat het met je? en met Willy en Wimpie? Het is zeker wel een saaie Zondag voor je geweest? Ik heb het hier druk en dat is van de ene kant wel gelukkig want dan heb je geen gelegenheid om te gaan piekeren. Het is voor mij vandaag helemaal géén zondag geweest, het is nu half tien en ga eindelijk een briefje maar huis schrijven. Het is nu in dienst niet te merken, dat het zondag is, alleen werd je 's morgens in de gelegenheid gesteld om naar de kerk te gaan. Zoals je weet liggen wij nu in Druten. Duizenden en duizenden soldaten liggen hier en in de omgeving. Het is een reis geweest om nooit te vergeten. Op 1 en 2 september was geheel het spoorverkeer voor de militairen, geweldig lange treinen hebben duizenden soldaten vervoerd. Er waren grote ver-

tragingen, ook ontstaan door het vervoer van de gevorderde paarden, van deze paarden hebben verscheidene nog nooit ijzers onder hun hoeven gehad, nog nooit in de stad gelopen. Het slaan van die paarden was dan ook verschrikkelijk, dikke balken sloegen ze aan splinters, ook is er in Delft nog een soldaat doodgeslagen door een trap tegen z'n hoofd. Alleen de goederentrein van ons was 36 grote wagons lang. Het was een allesbehalve plezierreis, want de gedachte dat je steeds verder van huis ging, maakten allen stil en menigeeen was dan ook zeer somber gesteld. Het was op de stations, welke wij passeerden heel stil, alleen dicht bij de stations stonden vrouwen uit te kijken of soms hun man niet passeerden,

Een kopie van het eerste deel van de originele brief (Archief Wim Fase)

hetgeen in sommige gevallen wel eens gebeurde, dit gaf wel eens een huilpartij. Het schijnt toch een treurig gezicht te zijn zo'n lange trein met soldaten, want menige vrouw zag ik bij het passeren in huilen uitbarsten. De aankomst in Tiel was uren verlaat, de manschappen hadden niets gegeten en moesten van Tiel naar Druten een mars maken van 3 uur. Allemaal met volle uitrusting, het gevolg was dan dat honderden uitvielen, en langs de weg neervielen en dat allemaal in hartstikke donker. Het was aller treurigst zoals de mensen in Druten aankwamen. Ik had gelukkig een fiets, je had me moeten zien in volle uitrusting met helm, gasmasker, ransel, revolver, patronen, klewang enz. enz. .De aankomst in Tiel had nog plaats

met daglicht, de gehele bevolking was uitgelopen en de belangstelling was dan ook enorm, want niet alleen moesten wij passeren, maar er waren den gehele dag al grote t-groepenverplaatsingen geweest. Wij moesten dan ook op een hogen dijk (zoals je alleen hier ziet), de kanonnen passeerden, allemaal met gevorderde paarden, welke steeds schrokken voor onze fietslantaarns en allemaal in het donker. Het leek precies oorlog, dan heeft nog alles in de nacht plaats. Wij op de fiets gingen vooruit om te kijken waar we gelegerd waren. De burgemeester had pas 's-middags bericht gekregen en had in allerijl maatregelen moeten nemen om schuren en enige gebouwen in te richten, toen we daar om kwart voor twaalf aankwa-

De pontonbrug waarover gemobiliseerde militairen begin september in Tiel de Waal over staken (Collectie: RAR)

men, waren ze nog druk bezig aan het strojden enz..De manschappen welke moesten lopen hebben het aller treurigst gemaakt, doordat ze nog niet gegeten hadden en soms jaren geen mars hadden gemaakt. Ze vielen dan ook gewoon langst de weg, burgers hielpen zooveel mogelijk door fruit te geven of hun uitrusting te dragen en brachten ze soms achter op hun fiets mee. Wij hebben direct autobussen gerekwireerd om zooveel mogelijk de mensen op te halen, maar die moesten langs een omweg op de dijk komen om vooraan te beginnen, want op de dijk kon niet gekeerd worden. De manschappen waren het laatst om ongeveer 2 uur binnen. Sommige waren gewoon in een deken langs de weg

gaan slapen. De paarden waren de laatste om half vier binnen, drijf en drijfnat en moesten ook nog overal ondergebracht worden. Sommige waren gewoon aan hekken vast gebonden. Over de Waal was een pontonbrug geslagen een geweldig breed water. Met de paarden gaf dit nogal moeilijkheden, trouwens ze hebben de paarden bijna allemaal, heel de weg, aan de kop moeten leiden. Ik heb geboft dat ik bij de staf ben want wij liggen in het voor Druten (een klein plaatsje) mooiste gebouw n.l. het patronaatsgebouw. De staf ligt altijd in het beste gebouw en de rest in de omgeving zoals in schuren enz. De keukenwagens waren op auto's zo vlug mogelijk naar de plaats gestuurd, om nog eten klaar te maken,

De pontonbrug waarover gemobiliseerde militairen begin september in Tiel de Waal over staken (Collectie: RAR)

zodoende dat ik 's nachts om half een zittende op een distelboom mijn middageten te gebruiken. Vandaag (Zondag) hebben we snert gegeten. De geest van de manschappen is zeer goed. Op de onderofficierskamer ook een echte kameraadschappelijke geest, alles wordt broederlijk gedeeld. Het zijn trouwens allemaal getrouwden met of zonder kinderen. Je maakt natuurlijk allerlei omstandigheden mee, zoals mannen die pas een paar dagen getouwd zijn, of over enige dagen zouden trouwen. Vrouwen welke een dezer dagen een baby verwachten, zakenmensen die hun zaak moesten verlaten enz. Er komt wat voor kijken, voor legering en eten van die duizenden manschappen en honderden paarden. Er zal in den Haag ook wel heel wat te doen zijn, want daar zullen er ook heel veel gelegerd zijn. Hoe gaat het in de winkel? Het is zeker wel druk? Ik hoorde dat er distributie komt. Kleine Wimpie staat nu zeker al? En Willy vraagteken steeds naar mij? Het is goed dat ik het druk heb, dat leidt af, want vanmorgen in de kerk ging ik piekeren en toen kon ik mij haast niet meer goed houden, want ik dacht aan thuis, dat ik Zondags den gehelen dag bij mijn vrouw en lieve kindertjes ben. Maar afijn er zal wel

Jo Fase samen met zijn vader Wim in de kruidenierszaak in Den Haag (Archief Wim Fase)

eens verlof gegeven worden. Nu nog in geen geval, alles is streng bewaakt. Mijn brief is lang geworden, ik wilde je zoveel mogelijk vertellen. O, ja, nog iets; wil je mijn duiven opruimen, verkoop ze of laat ze opeten. Roep de hulp van Anton maar in. Het is jammer, maar het is de beste oplossing. Nu lieve Corrie, ik ga nu heus eindigen, ik wens je het allerbeste, ook met Willy en Wimpie. doe ze allemaal de groeten. Wil je mij soms opbellen, dan kan dat altijd, want mijn telefoonnummer is 84 Druten. het kost natuurlijk meer dan naar Delft. Heb je laatst lang moeten wachten? Ik was toen even naar de wacht gegaan om een luchtje te scheppen. Nr. 84 staat op mijn bureau, nu lieve Corrie, het beste hoor en ik zal je steeds op de hoogte houden.

De hartelijke groeten van mij, je man.

Dilemma op de Grebbeberg

“In de meidagen van 1940 werd na de inval van de Duitsers in mei op de Grebbeberg hevig gevochten. Er vielen veel doden en gewonden. Mijn vader werd op de laatste oorlogsdag op de Grebbeberg ingezet. Op dat moment trokken de meeste soldaten zich vanwege de onhoudbare situatie al terug. Op een bepaald moment raakte zijn kameraad daar waarschijnlijk door een granaatscherf zeer ernstig gewond. Zijn hele buikwand lag open. Het was duidelijk dat hij dit onder de omstandigheden daar niet zou overleven. Wat te doen? Er bij blijven, meenemen, verzorgen, afscheid nemen? Hij stond voor een hevig dilemma. Dat werd nog versterkt door de smeekbede van zijn vriend om hem niet te laten lijden, maar er een einde te maken. Hoe dramatisch moet dit geweest zijn. Hij

smeekte en smeekte, maar mijn vader kon hem niet doden. Hij vond ook dat hij dat niet mocht doen. Zijn vriend vroeg hem ook om zijn zwangere vrouw te groeten en haar te vertellen hoeveel hij van haar hield. Dat beloofde mijn vader op voorwaarde dat hij zelf heelhuids terug zou keren van het front.

Ik weet niet hoe lang het duurde voor hij die belofte kon inlossen. Dat hij hem in de steek moest laten werd een van de grootste trauma's waarmee hij verder moest leven. Hij heeft 'levenslang' gekregen. Niet voor moord maar voor het nalaten daarvan. Niemand van ons heeft ooit voor zo'n moeilijke keuze gestaan. Hij wel. Ik respecteer zijn keuze, zijn gewetenswroeging, zijn lot, zijn geweten, zijn geloof, zijn (on)vermogen, zijn zwijgen..."

Vervolg

"Het drama krijgt in de ochtend van 13 mei zijn ontknoping. Op de noordhelling van de Grebbeberg worden 4 Nederlandse bataljons (o.a. II-24-R.I.) vanuit Achterberg de Greb opgejaagd en ondernemen een laatste wanhoopspoging het Duitse tij te keren. Het blijkt een illusie. Met de komst van 27 Duitse Stuka-duikbommenwerpers is het einde daar. De strijd om de Grebbeberg is gestreden en betekent het einde van 380 Nederlanders, Pa heeft maar enkele uren op de Grebbeberg doorgebracht, maar dit waren wel de méést verschrikkelijke uren, terwijl andere terugtrokken (deserteerden?) werd 24-R.I. ingezet voor de tegenaanval."

Een groep gemobiliseerde militairen in 1939 in Druten (Wikipedia)

Mijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog

Door: A.D. Kocken

Anton Kocken vertrouwde onlangs zijn persoonlijke herinneringen aan en belevenissen in de Tweede Wereldoorlog toe aan het papier. Hij deed dit voor publicatie in het orgaan van verzorgingshuis Vrijthof, waar hij vanwege zijn ziekte woonde, en de Nieuwe Kroniek. Door zijn onverwachte overlijden op 2 maart 2017 was hij niet meer in staat om ons persoonlijk zijn 'dagboek' te overhandigen. Wij zijn blij dat we via 'zijn' secretaresse binnen Vrijthof in het bezit konden komen van zijn teksten. In dit artikel treft u een selectie aan van zijn dagboek. Omdat deze teksten pas in 2016 geschreven zijn, kan het zijn dat sommige data niet helemaal kloppen.

Anton Kocken
(Particulier bezit)

Mijn herinneringen en ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Alles wat ik hierover vertel heb ik zelf ervaren of gezien, dus niet van horen zeggen.

Mijn naam is Anton Kocken. Ik ben geboren op 18 juli 1930 in Tiel en kom uit een gezin

met negen kinderen. Mijn vader had een bedrijf aan de Veemarkt, een smederij-constructie werkplaats waar nu de Total Dijkhuizen benzinepomp gevestigd is. Hij was ook hoefsmid en deed in (kolen)kachels en fietsen.

Het Plein gezien in de richting van de Varkensmarkt met een vernielde auto en puin (Collectie: RAR)

Mobilisatie 1939

De spanningen liepen op. Overal militairen die waren opgeroepen om het land te verdedigen. Kanonnen werden opgesteld in de Elzenpas, een landgoed met kasteelachtig huis op de Burgemeester Meslaan vlakbij Vrijthof. We kregen Nederlandse militaire hoefsmeden bij ons in de werkplaats om de paarden van nieuwe hoefijzers te voorzien, waar mijn vader graag plaats voor maakte. Deze hoefsmeden hadden ook een geweer om zich te kunnen verdedigen.

10 mei 1940

Vroeg wakker door massaal overvliegende vliegtuigen. De radio aan. We hoorden dat dit het begin van de aanval was, de oorlog was begonnen. Verwarring, luchtgevechten. Enkele Nederlandse vliegtuigen deden nog moedige aanvallen maar hadden tegen deze overmacht geen kans. De hoefsmeden hadden opdracht met hun geweer op laagvliegende Duitse vliegtuigen te schieten. Dat deden ze bij ons in de tuin. Ze vlogen gewoon verder. We voelden ons onzeker, verwarring. We luisterden de hele dag naar de radio en hoorden dat koningin Wilhelmina met ministers naar Engeland was gevlucht.

12 mei 1940 – Evacuatie

Tiel en omliggende dorpen moesten evacueren naar Gouda. Gezinnen met jonge kinderen met de bus, zieken en invaliden met de taxi of gevorderde personenauto, de oudere kinderen en volwassenen op de fiets. Terwijl moeders met de jongste kinderen bij hotel Telkamp stonden te wachten op vervoer, werd de geschutsofstelling bij de Elzenpas gebombardeerd. Paniek onder de massa mensen.

Wij werden, moeder en vijf jongste kinderen, met een militair voertuig naar Gouda gebracht. Daar aangekomen werden we geregistreerd en via een veilinghal waar de rest van de familie op de fiets ook kwam. Hier werd ons een adres toegewezen waar we konden slapen. Men werd door de Gemeente Gouda verplicht onderdak te verlenen.

We kwamen bij een rijtjeshuis, waar de bewoner niet zoveel zin had ons op te vangen. De woonkamer was met stro belegd, daar konden we slapen. Ze vroegen niet of we eten of drinken wilden, we konden via de gang naar buiten. Alle deuren in de gang waren afgesloten, ze lieten zich niet zien!

Onze teleurstelling en klachten had als resultaat dat we in Alphen aan de Rijn aan de Stationsstraat drie adressen naast elkaar kregen, waar we hartelijk werden ontvangen en van eten en drinken werden voorzien.

De oorlog ging door, van gevechten hebben we niets gemerkt. Wel hebben we Rotterdam zien branden na het zware bombardement, de rookkolom was duidelijk te zien.

13 mei 1940

De Duitsers kwamen met veel machtsvertoon Alphen aan de Rijn binnen zonder weerstand, dit waren de eerste bezetters die we zagen.

14 mei 1940

Er waren geruchten dat in Tiel veel huizen vernield waren door gevechten, gelukkig was dit niet gebeurd. De capitulatie was een feit, we konden weer naar huis. Toen we in Tiel aankwamen, waren de Duitse troepen er al. Met aanplakbiljetten werd duidelijk dat zij de baas waren en dat bij overtreding de doodstraf volgde.

In het begin ging alles weer zijn gang. Men ging weer aan het werk, de bezetter wilde geen onrust. Wel grepen de landverraders (NSB'ers) hun kans om openlijk samen te werken met de bezetter. Het was een vreemde sfeer. Men moest oppassen in gesprekken, geen kritiek op de bezetter, de verraders gaven je aan. We luisterden stiekem naar radio Oranje vanuit Londen naar toespraken van de koningin en ook naar nieuwsberichten die we doorvertelden aan burens en kennissen. Al gauw was er schaarste aan levensmiddelen. Bonkaarten werden ingevoerd. Ook textiel, schoenen, zeep en fietsbanden kon je beperkt kopen. Kolen om het huis te verwarmen waren ook beperkt te koop met bonnen, de winters waren koud!

Mei 1941

Joodse mensen, groot of klein, werden verplicht een ster duidelijk zichtbaar op hun kleding te dragen. Hun werd verboden in plantsoenen, bioscoop en openbare gebouwen te komen. Dit ter voorbereiding op afvoer naar concentratiekampen waar de dood volgde. Jongens die ik kende heb ik niet meer teruggezien.

De bezetter voerde zijn macht steeds verder op met allerlei maatregelen zoals arrestaties en verplicht werken in Duitsland. Ook het verzet (ondergrondse) liet steeds meer van zich merken.

Ik ga verder met het oorlogsjaar 1941. Ook nu weer werd een gedeelte van de smederij door militaire hoefsmeden gebruikt om hun paarden van hoefijzers te voorzien, met het verschil dat het nu de bezetters waren. Daar was mijn vader niet blij mee. Weigeren was geen optie, dat zou betekenen dat de smede-

rij in zijn geheel gevorderd zou worden en onze klanten niet meer geholpen konden worden. Bovendien werd mijn vader verplicht de kolenkachels op de burelen te plaatsen, onder andere ook van de Ortskommandant, de hoogste baas van de bezetters in Tiel en omgeving. Deze was gevestigd in de woning van de Joodse familie Hes op de hoek Beatrixlaan/Heiligestraat. Ook andere vaklieden werden verplicht om werkzaamheden voor hen uit te voeren of te faciliteren, o.a. schilders, loodgieters, schoenmakers. De Joodse familie Hes was ondergedoken en heeft de oorlog overleefd. De Duitse hoefsmeden waren 45 jaar en ouder, huisvaders, die waren te oud om in Rusland te vechten. Die lieten voorzichtig merken dat ze het niet eens waren met wat Duitsland aanrichtte. We kregen toch begrip voor hen. In 1943 ging het met de aanval op Rusland mis. Veel verliezen (Stalingrad) Dit hoorden wij op radio Londen. Daardoor moesten ook de ouderen naar Rusland om te vechten, dus ook de hoefsmeden. Na die aanzegging lagen ze huilend op de grond in de wetenschap dat dit hun einde was. Sneuvelen of bevroren.

We merkten dat de verstrekte rantsoenen voeding voor ons onvoldoende waren. Dit werd aangevuld door de boerenklanten te laten betalen in natura, o.a. spek, aardappels, boter, graan, eieren. Bovendien had mijn zwager een loonbedrijf, met dorsmachines, graan en koolzaad waar olie uit geperst werd. We hadden geen gebrek.

Kolen voor verwarming en het smidsvuur hadden wij genoeg door extra toewijzing voor het bedrijf. Ook werden stiekem bij ons in de badkamer varkens geslacht voor eigen

consumptie. Twee per jaar, we leden geen honger. Schoenen en kleding waren schaars, maar ook hier kwamen we met ruilhandel uit. Tabak: op mijn veertiende jaar had ik recht op bonnen voor sigaretten 1x per 2 weken. Die bon wilden rokers graag kopen voor 3,50 gulden, wat toen veel geld was. Verder werden er tabaksplanten geteeld in de tuin voor eigen gebruik. Bij sommigen was de nood zo hoog dat peuken van de straat geraapt werden en sigaretten van gemaakt werden. Ongelooflijk vies! Men noemde dat “bukshag”.

1943

Augustus 1943 ging ik naar de ambachtsschool om het metaalvak te leren. Dit was nodig om later in het bedrijf te werken of dat over te nemen. Het zou anders lopen. Ik koos namelijk na verdere studie voor een technische functie als officier bij de landmacht. Maar terug naar 1943. Op de ambachtsschool was een leraar NSB'er, die mij zwaar mishandelde omdat ik niet uit een NSB familie kwam. Dit was “meneer” Pietersen, een sadist pur sang, zou zo in een concentratiekamp als kampbeul kunnen werken. Na de bevrijding heb ik wraak kunnen nemen. Ik kom daar nog op terug.

Intussen vond de bezetter het vervelend dat we naar radio Oranje vanuit Londen konden luisteren. Daar hoorden we het werkelijke verhaal van de situatie, dat de bezetter flinke verliezen leed. Zowel in Afrika, Italië en zeker aan het oostfront. Dus de radio's moesten ingeleverd worden. Wij hadden twee radio's, een oude uit 1920 en een nieuwe. De oude hebben we ingeleverd en de nieuwe verstoep, dus konden we het nieuws toch volgen.

Ten behoeve van de oorlogsindustrie had Duitsland een tekort aan metalen, zoals koper, brons, zink, tin. Dit werd zo nijpend dat de genoemde metalen voorwerpen die men in huis had ingeleverd moesten worden. Zelfs de klokken in de kerktorens werden gestolen, zo ook die van de Sint Maartenskerk in Tiel. Ik heb gezien dat de galmgaten open gehakt werden en de klokken van die hoogte naar beneden gegooid en op vrachtwagens meegenomen werden.

Benzine was ook schaars. De vrachtwagens reden op houtgasgenerators. Blokjes hout werden in een soort kachel op de vrachtwagen verwerkt tot gas. Personenauto's hadden cilinders gas op het dak of van doek een zak met gas gevuld. Er mocht geen licht uit de huizen schijnen. De ramen moesten bij donker met horren afgesloten worden, ook de straatverlichting was uit. Dit gaf in de winter, als het donker was, een spookachtige sfeer. Men kon lichtgevende spelden kopen en die op de jas dragen, dan kon je zien dat er iemand liep. De NSB'ers verkochten deze spelden onder de naam “Winterhulp Nederland”. Dat gebeurde ten behoeve van de Duitse militairen voor warme kleding in Rusland. Jammer, die kochten wij dus niet! Achteraf bleek dat deze spelden radioactief waren.

1944

Het regime werd steeds dreigender; arrestaties van Joden; verzetsstrijders die vaak door verraad gepakt werden en iedere man die op straat liep en geen persoonsbewijs (ID kaart) of Ausweis (vrijstelling werken in oorlogsindustrie in Duitsland) had, werd gepakt en in Duitsland te werk gesteld.

Ik had daar ook last van. Op mijn 14^e jaar was ik al flink uit de kluiten gewassen, had schoenmaat 45 en stak in mijn lengte boven de leraars uit. Als ik op straat liep werd ik aangehouden en moest papieren tonen. Die had ik dus niet, want op je 16^e kreeg je een persoonsbewijs (ID kaart) en op je 18^e een Ausweis. Dan was men vrijgesteld van tewerkstelling in Duitsland. Men zag mij voor 18 jaar aan, dus werd ik gearresteerd en in afwachting van transport naar Duitsland opgesloten in de Julianaschool aan de Grotebrugse Grintweg. Ik vertelde dat ze mijn vader konden bellen, die had de stamkaart waarop het gezin vermeld is. Mijn vader toonde de kaart en ik werd vrijgelaten. Korte tijd later gebeurde dat weer. Toen werd mijn vader boos en ging naar de hoogste baas, de Ortskommandant (eerder genoemd), om zich te beklagen dat ik 14 jaar oud was en niet over straat kon lopen. Hij kende mijn vader vanwege de kachels op zijn bureau. Toen zei mijn vader dat ze kinderrovers waren. Hij viel even stil, nog nooit had iemand dit durven zeggen, maar hij gaf te kennen dat ik bij uitzondering een persoonsbewijs zou krijgen.

Mei 1944

Aanslag op politiebaas, commissaris Overheem (NSB'er). Hij liep bij ons op straat en twee leden van de ondergrondse op de fiets schoten op hem. Niet geraakt, hij dook in de sloot. We zagen er twee wegvlugten. Achteraf maar goed, want het was bekend dat uit wraak onschuldige mensen werden gefusilleerd.

Juni 1944 – D-Day

We hoorden op radio Oranje dat de lang verwachte invasie in Frankrijk was begonnen.

Juichstemming, nu zouden we gauw bevrijd worden. Dat dit nog bijna een jaar zou duren en het ergste nog moest komen hadden we niet verwacht.

September 1944

Dolle dinsdag, de bezetter en landverraders in paniek. De opmars van de bevrijders, zo waren de geruchten, ging zo snel dat Antwerpen en Breda al bevrijd waren en dat binnen een paar dagen Tiel ook vrij zou zijn. Al gauw bleek dit niet waar te zijn. Ik heb op de Stationsstraat gezien dat de landverraders met hun familie in paniek op allerlei voertuigen geladen bezig waren om weg te komen, enkele gewapend met een jachtgeweer.

Toen bleek dat dit loze berichten waren, keerden ze weer terug.

Inmiddels was de operatie "Market Garden" bij Arnhem mislukt, ook dit hoorden wij op de radio. Dit was het keerpunt, zodat nog tot mei 1945 een lange, koude winter met veel oorlogsgeweld zou komen. Toen zei mijn vader teleurgesteld: "dit is een drama". De grens was De Waal, dus Wamel, Leeuwen en Dreumel waren bevrijd.

September 1944

De eerste granaten van over De Waal kwamen o.a. in Tiel terecht. Mijn zus en haar vriendin liepen samen gearmd om half acht naar de kerk bij het Kalverbosch toen de eerste granaat vlakbij ze insloeg. Haar vriendin viel om, ze was een been kwijt.

Er vielen steeds meer granaten in Tiel. Vooral de Sint Maartenskerk, de toren, was doelwit. Er kwamen ook granaten in de bewoonde wijken terecht, wat veel doden en gewonden eiste.

Oktober 1944

Het werd zo gevaarlijk dat we in de kelder bij de burendekking zochten en er de nacht bleven. De burenhadden een grote kelder met gewelven, we waren soms met ongeveer 50 mensen.

De ziekenhuizen St. Andreas en Bethesda werden ontruimd en naar Beesd, Mariënwaard, gebracht. In de kelders van de Ambachtsschool werd aan gewonden eerste hulp verleend en werden noodoperaties uitgevoerd.

November 1944

Het werd te gevaarlijk in Tiel. Evacuatieplannen worden voorbereid. Spergebieden, dat wil zeggen delen van de stad, te beginnen langs de Waal, werden ontruimd. Wij hadden het druk met het maken van vluchtwagentjes voor achter de fiets, in alle maten. Er werden zelfs kledingkasten voor gebruikt.

De grens van het spergebied werd steeds verlegd, soms viel een zijde van de straat hier buiten.

We waren met ons gezin weer in de kelder van de burendekking, omdat de granaten veelvuldig in onze omgeving insloegen. In de kelder was geen toilet. Er stonden inmaakpotten van aardewerk, waarop we onze behoefte deden. Een moeder gaf haar baby de borst. Een andere moeder kwam nog binnen met haar baby op de arm die onder het bloed zat. Het bleek dat moeder gewond was, de baby mankeerde niets. Haar man was dodelijk gewond geraakt terwijl hij op weg was naar de kelder. We kregen om ongeveer 23.00 uur een voltreffer op het huis, een enorme dreun. Stofwolken drongen de kelder in, geschreeuw, angst, maar de kelder hield het.

Toen het schieten rustig werd, zijn we via de stenen keldertrap over het puin naar boven gekropen. Hier bleek dat het hele huis in puin lag. Dit was het moment dat we moesten evacueren. Van ons gezin ging een deel naar Buren, een deel naar Kerk-Avezaath. De oudste jongens bleven nog in Tiel, hoe gevaarlijk ook,

De kapotgeschoten Sint Maartenstoren. Later stortte het dak in en bleef alleen de torenstomp staan. (Collectie: RAR)

Het gebombardeerde woonhuis op de hoek van de Prinses Beatrixlaan en de Nieuweweg waar de familie Kocken in de kelder een veilig onderkomen had gezocht (Collectie: RAR)

om nog wat werkzaamheden in de smederij te verrichten. De elektriciteit viel uit. De Duitse hoefsmeden waren vertrokken en er waren nu nog maar enkele Duitsers in de stad. Daardoor begrepen we niet dat Tiel zo verwoest werd.

De mannen die nog in de werkplaats konden werken mochten nog blijven. We zagen mensen op de fiets met een karretje in de sneeuw vertrekken, de Rijn over. Waarheen? Richting Amerongen. Later hoorden we dat ze verder met de goederentrein naar Friesland gingen.

15 November 1944

De Waterpoort is opgeblazen.

Januari 1945

Nieuwjaarsdag was heftig. De hele dag granaten op de stad. De mannen die nog in Tiel waren vonden onderdak in de lege villa van Daalderop op de Veemarkt. In de wijnkelder sliepen we, overdag schuilden we er.

Verlichting was er niet. Carbidlamp, olielampjes op koolzaadolie. We hadden onder de tafel een fietswiel met dynamo gemonteerd, om de beurt trappen en we hadden wat licht op tafel. Ook hadden we een knijpkat, een zaklamp zonder batterij.

De enkele Duitsers die er nog waren begonnen machines en materialen van fabrieken en bedrijven te roven, onder andere van Daalderop en de Betuwe. Ook onze machines werden meegenomen. Hier werden Russische krijgsgevangenen voor ingezet, die waren gelegerd in de huishoudschool aan de Boterkampsteeg. De tuin van de familie Daalderop lag tegen de huishoudschool, ik kom daar later nog op terug.

Deze Russische krijgsgevangenen droegen gedwongen een Duits uniform en hadden ook een geweer. Achteraf bleek dat bij weigeren ze gefusilleerd werden. Dit optreden van de Russen is onbekend gebleven bij verschillende geschiedenisschrijvers over Tiel.

De Waterpoort is opgeblazen op 15 november 1944 (Collectie: Flipje- en Streekmuseum Tiel)

Dat de oudste jongens zo lang mogelijk in Tiel moesten blijven had als doel om de paarden te beslaan en de ploegen te onderhouden van de boeren die voedsel moesten produceren voor Duitsland.

Ik heb gezien dat materiaal (staal) en machines van Daalderop in goederenwagons geladen werden en van Jamfabriek de Betuwe halffabricaten, onder andere blikken van 5 liter abrikozen en jam in houten kistjes van 5 kg.

Terwijl de vrachtwagen naar de fabriek reed, heb ik twee blikken uit de wagon die openstond meegenomen naar huis. Ik besepte niet dat het zo gevaarlijk was. Als ik betrapt was, had ik het niet overleefd.

De Russen namen ook kistjes jam mee naar hun legering in de huishoudschool. Bij controle brachten ze deze stiekem bij ons, dus hadden wij ook jam genoeg.

Het evacuatie-adres van de familie Kocken was de villa Juliana in Kerk-Avezaath. Villa Juliana is bekend door het verblijf van koningin Wilhelmina en prins Hendrik die hier logeerden tijdens een bezoek aan de Betuwe voor het begin van de WOI (Foto: Bert Leenders).

Februari 1945

Tiel was een spookstad, niet leefbaar meer. Ik, de jongste, ging naar Kerk-Avezaath naar dat deel van de familie dat daar verbleef. De rest van de oudere jongens, plus een onderduiker en een buurman, zijn nog een keer naar de Stationsstraat verhuisd. En daar vandaan moest toen iedereen Tiel uit naar Drumpt. Hier werd hun de boerderij van De Kruij aan het Zoelense pad toegewezen. Die stond toch leeg. De meubels stonden er in, waar de familie De Kruij was wisten ze niet.

In Kerk-Avezaath was woonruimte gevorderd in villa Juliana. Hier zagen we de teloorgang van het Duitse leger. Het grote gebouw tegenover ons, "Cellendonk", was ingericht voor ontsmetting van Duitse militairen. Waar ze vandaan kwamen wisten we niet. Het bord bij de ingang gaf aan "Entlauzung Anstalt". Dat betekende: ontluizing installatie. In grote groepen door een bad, de kleding werd apart ontsmet en ze hadden ook schurft. Op hun gezichten was de ontreddering te zien, wat een verschil toen ze mei 1940 ons land binnen vielen.

Ondertussen werd Tiel nog steeds door granaten beschoten. 's Nachts met brand (fosfor) granaten. We zagen de vuurzee. Vraag bij ons was: is ons huis met de zaak getroffen? Het was spergebied dus niemand had toegang.

Na overleg werd besloten dat ik, 14 jaar oud, op de fiets zonder banden zou gaan kijken. Langs de spoorlijn en de Papesteeg was niemand te zien, alleen wat hongerige katten. Op de Veemarkt aangekomen bleken bij ons huis met de zaak alleen wat granaatscherven ingeslagen te zijn. De ramen hadden we al

dicht gespijkerd. Toen verder naar de Waterstraat, Hoogeinde. De ingang van de meubelzaak van Van Lienden, waar nu de sportzaak in nieuwbouw zit, brandde. Verder de Waterstraat in ging niet, het brandde en rookte of smeulde. Brandweer was er niet, maar ik kon thuis in Kerk-Avezaath vertellen dat onze zaak met woonhuis er nog stond.

De volgende nacht was het weer raak. De stad stond weer in brand, weer de vraag: staat het huis met de zaak er nog? Dus ik weer gaan kijken, het huis niet geraakt, de meubelzaak was afgebrand. Terug naar huis, in de Papesteeg vielen rondom granaten om mij heen. In de sloot tegen de droge kant dekking gezocht. Ik vermoedde dat ze door het ratelen van fietswielen zonder banden op klinkers mij gehoord hadden. Heel goed mogelijk in die volkomen stilte. Het duurde ongeveer een uur, het leek veel langer, tot het ophield. Thuis gekomen werd besloten dat ik niet meer zou gaan kijken. Het was te gevaarlijk.

Maart en april 1945

Omdat in de boerderij in Drumpt ruimte genoeg was, werd de familie daar herenigd. Ook hier was het niet veilig, vooral toen pal tegenover ons acht kanonnen van de Duitsers in de boomgaard opgesteld werden. We hoorden de bevelen in de nacht. De dag erop vloog een verkenningsvliegtuig van de geallieerden over om de stelling van het geschut te lokaliseren. Het duurde niet lang, diezelfde dag nog, of een regen van granaten sloeg rondom bij ons in. We schuilden in de kelder. De Duitsers met hun kanonnen zijn de volgende nacht meteen vertrokken, wij blij.

We zagen in de weilanden kleine gaten in het gras, dat was van de granaten die in de lucht ontploften. Daar kon je moeilijk dekking voor vinden. Later hoorden we dat het scrapnels waren, een nieuw soort die we niet kenden, heel gevaarlijk.

Toen ze weg waren, hadden ze een berg granaathulzen laten liggen. Wij dachten dat het koperen hulzen waren, maar ze bleken van karton te zijn.

Drumt was nog spergebied, daardoor bleek achteraf dat de hongertochten uit Amsterdam en andere steden niet in dit gebied konden komen. Wij hadden vlees van koeien die ter plekke geslacht werden, doorgaans een noodslachting, omdat ze door granaatvuur getroffen waren. Ook melk was er genoeg, er werd boter van gemaakt. Behalve wat incidenten hadden we rust en konden we de bevrijding ontspannen afwachten. Omdat de wc, tonnetje, gauw vol was (waren met 13 personen), hebben we in de boomgaard een kuil gegraven met een plank erboven en konden we in de frisse lucht onze behoefte doen. Met een schop werd het afgedekt.

Mei 1945: De capitulatie bevrijding!!

Na de capitulatie mochten we Tiel nog niet in vanwege niet ontplofte granaten die nog overal verspreid lagen: in huizen, tuinen en op straat. Tiel bleef nog spergebied.

Op een dag werden we verrast door de komst van Duitse krijgsgevangenen die met een paar honderd tentjes in de boomgaard neerstreken. Ze waren ontwapend, alleen de officieren droegen nog een pistool om de orde te handhaven.

Op de deel moesten ze hun geld inleveren. De oorlogsmunten van zink konden ze niet kwijt, die gaven ze aan mij. Dat was nog een behoorlijk bedrag.

Na ongeveer een week had er zich een incident voorgedaan. Het gerucht ging dat er een Belgische militair was doodgeschoten en dat een Duitse krijgsgevangene de dader was. De Belgen hadden een groot aandeel in de bevrijding van Tiel. Het gevolg van dit incident was dat alle krijgsgevangenen ineens weg moesten voor onderzoek. Waarheen? Alle tentjes met hun schamele uitrusting bleven staan, er was geen bewaking. Nieuwsgierig ben ik gaan zoeken of er nog wat bruikbaar voor mij te vinden was. Ik vond een paar schoenen, Duitse kistjes, bijna nieuw en mijn maat. Mijn versleten schoenen liet ik daar achter. Na verder zoeken vond ik een zak suiker van 50 kg., dat was een buitenkansje. Mijn oudste broer erbij gehaald en meegenomen, suiker was allang niet meer te koop. Na een dag kwamen ze weer terug.

Na een week werden de tentjes afgebroken en de Duitsers werden in colonnes door de geallieerden afgemarcheerd naar het treinstation Tiel. Terwijl ik stond te kijken naar de colonnes zag ik een vrouw ertussen lopen, gewoon de pet op en uniform aan, ze pakte haar eruit. Het bleek een Nederlandse te zijn. Verraadster? Moffenmeid? Ze wilde zo mee naar Duitsland ontkomen.

Na twee weken mochten we Tiel in onder voorwaarde als er blindgangers (niet ontplofte granaten) in huis of tuin gevonden werden, moest de opruimingsdienst dit weten en werd een lint om de woning gelegd. De woning

mocht dan niet betreden worden. Door de vele vondsten duurde het soms twee maanden voor ze kwamen ruimen. Het probleem was dat na terugkeer men het huis niet in mocht, terwijl de ruiten eruit lagen en het dak open lag.

De vader van een vriend van mij in de Dr. Boschstraat loste dat zelf op. Hij vond een zware granaat in zijn tuin, deed geen melding, legde hem in de kruiwagen en kieperde hem in de kerkhof sloot 100 meter verder. Zo gebeurden nog ongelukken. Een voorval in de Bönhoflaan: kinderen hadden in de Spoorloot een antitankmijn gevonden. We hoorden een ontploffing, vier kinderen dood.

We begonnen de werkplaats weer in te richten. Er was veel werk voor de aannemers. Puin ruimen, hamers voor stenen bikken, stalen balken voor hergebruik en specie kuipen van olievaten.

Als eerste hebben mijn oudere broer en zijn vrienden de vlag op de Sint Maartenstoren geplaatst. De spits stond er nog op, maar op een bepaalde hoogte konden ze niet verder door het puin. Door het gapende gat hebben ze de vlag uitgehangen. Dit was achteraf gevaarlijk, bij een zomerstorm in juli 1945 stortte de spits naar beneden.

Zoals ik al eerder aangaf waren veel gereedschap en machines uit de werkplaats gevorderd door de bezetters. Mijn vader vroeg hierbij om bewijzen dat dit meegenomen werd. Nou dat kon, in detail in het Duits beschreven met een hakenkruis stempel en handtekening. Daar dachten weinig bedrijven aan. Wat bleek, met deze bewijzen werd de schade vergoed. Bovendien was in de veilinghal van Septer een enorme voorraad

Duits gereedschap opgeslagen, oorlogsbuit. Bedrijven mochten op uitnodiging spullen uitzoeken, wat het mogelijk maakte opnieuw te beginnen.

Nu kom ik terug op de leraar van de ambachtsschool, de NSB'er Pieterse, die mij zwaar mishandelde in 1943. Hij werd net als andere landverraders voor onderzoek vastgezet in de HBS aan de Heiligestraat. Dat kwam omdat ze tijdens de oorlogsjaren met de bezetter hadden samengewerkt, en Joden, onderduikers en verzetsmensen hadden verraden. Er werden maaltijden voor hen gekookt in de huishoudschool aan de Boterkampsteeg. Ze kwamen bij ons langs met een karretje met gamellen vol eten. Een bewaker met geweer liep mee. Op een dag zag ik Pieterse hierbij lopen. Ik vertelde de bewaker dat hij mij zwaar mishandeld had en vroeg toestemming om de rekening te vereffenen. Hij zette zijn geweer op de grond en zei "Ga je gang". Ik zal niet in detail beschrijven waar ik hem geraakt heb met mijn maat 45 schoenen. Ik was tevreden, mijn gram was over.

Er was door de Duitsers veel munitie, granaten en dergelijke, in de grachten gegooid. Krijgsgevangenen moesten wadend naast elkaar deze handmatig opruimen. Recentelijk toen de grachten uitgebaggerd werden, zijn er nog enkele granaten gevonden.

Nu wil ik de stemming in de familie tijdens de oorlogsjaren omschrijven. Ondanks angst en de trieste gebeurtenissen die ik omschreven heb, was er saamhorigheid en verbondenheid en werd er ook wel eens gelachen. We hadden een grammofoon met bakelieten platen en met zo'n grote koperen toeter, "His Master Voice's", die handmatig opgewonden

werd. Naalden hiervoor waren niet te verkrijgen. De oplossing was stopnaalden, die groeven in de plaat trokken.

Anekdoten

Van de Duitse militairen konden velen niet fietsen. Het was lachen hen te zien leren fietsen. Bovendien werden ze achter een vrachtwagen voortgetrokken aan een touw met zijtouwten, ongeveer 8 man, om meer manschappen te vervoeren. Dat ging vaak mis. Er sloeg er nog al eens eentje over de kop.

Evacuatieadres Kerk-Avezaath, Villa Juliana, was voor ons gevorderd. We woonden er met 6 personen in een grote kamer. Na ongeveer 2 weken kwam de eigenaar (een bekende slagersfamilie), zwarthandelaar in vlees, op bezoek met een mes en zei: "Ik kom mijn geld halen". Verbazing!! Hij sneed het op jute geplakte behang open. In de holle ruimte erachter stonden sigarenkistjes met zilveren munten opgestapeld, een halve kruiwagen vol. Hij was bang dat we door het behang zouden stoten. Men verwachtte dat papiergeld ingeleverd zou moeten worden, zilvergeld niet. Dit bleek te kloppen.

De schaarste aan kleding, schoeisel en eten was na terugkeer van de evacuees nog groot en dit werd door het Rode Kruis onder de naam "HARK" (Hulp Actie Rode Kruis) gratis verstrekt. Blikken biscuits en soep werden door geallieerden ook verstrekt. De bonkaarten voor voeding en kleding werden geleidelijk afgeschaft. Het puinruimen begon met aansluitend de wederopbouw van de stad Tiel.

